

ÖRÖKSÉG

2008. OKTÓBER
XII. ÉVFOLYAM
10. SZÁM

M Ű E M L É K ■ R É G É S Z E T ■ M Ű T Á R G Y

A KULTURÁLIS ÖRÖKSÉGVÉDELMI HIVATAL TÁJÉKOZTATÓ FOLYÓIRATA ■ WWW.KOH.HU

TARTALOM

JEGYZET HELYETT

A KÖN Óbudán /Papp Tímea 2

NAPIRENDEN

Átszervezés után /Mezős Tamás 3

A legszebb /Bugár-Mészáros Károly 5

FIGYELŐ

Arad egykori Főtere /Ujj János 9

Pest eltűnt terei /Déry Attila 10

Műtárgyvédelem az internetes árveréseken

/Kőszeghy-Puska Ildikó 12

Műtárgyak visszaszolgáltatása /Buzinkay Péter ... 13

MNG Hírek 15

Reneszánsz Látványtár /Buzás Gergely 16

Gödöllő – Uniós forrásból 17

A pilismaróti késő római erőd jelene és jövője

/Gróh Dániel 18

A RAMNYE – idén 19

MAGYAR TÜKÖR

Rákóczi, az államférfi /Nagy Zoltán 20

Vésztfő – Mágori-domb /Nagy Levente 21

Vésztfő, Kossuth Lajos u. 81. /Nagy Levente 23

A KÖN – székelyföldön /Erdős Zsófia 23

A Gerevich -gárda 3. /Éri István 24

De miért éppen Bikfalva? /Várallyay Réka 25

Kapolcsi Bűvészeti Napok /Bagdány Judit 26

PRO MEMORIA

Fejlesztés a Norvég Alapból Székesfehérváron .. 27

Már épül a Reneszánsz Élmenybirtok 27

Zara hotelként születik újjá az egykori

Hungária fürdő és Continental szálló 27

A Kulturális Örökség Napjai Óbudán

E számunk szerzői:

BAGDÁNY JUDIT dr., *jogász KÖH, TKF*
 BUGÁR MÉSZÁROS KÁROLY *építész, KÖH, Magyar Építészeti Múzeum*
 BUZÁS GERGELY *régész, MNM Mátyás király Múzeum, Visegrád*
 BUZINKAY PÉTER dr., *művészettörténész, KÖH*
 DÉRY ATTILA *építész*
 ERDŐS ZSÓFIA *pr-menedzser, Székely Nemzeti Múzeum, Sepsiszentgyörgy*
 ÉRI ISTVÁN *régész*
 GRÓH DÁNIEL *régész, MNM Mátyás király Múzeum, Visegrád*
 KOVÁCS ERZSÉBET *építészmérnök, ICOMOS MNB*
 KŐSZEGHY PUSKA ILDIKÓ *műtárgyfelügyelő, KÖH*
 MEZŐS TAMÁS dr., *CSc építész, elnök, KÖH*
 NAGY LEVENTE *régész, KÖH*
 NAGY ZOLTÁN *újságíró, KÖH, ÖRÖKSÉG*
 PAPP TÍMEA *művészettörténész, KÖH, TKF*
 ÚJJ JÁNOS *ny. tanár, Arad*
 VÁRALLYAY RÉKA *művészettörténész, KÖH*

ÖRÖKSÉG

A Kulturális Örökségvédelmi Hivatal tájékoztatója – ISSN 1786-7894

Felelős kiadó: dr. Mezős Tamás elnök.

Szerkesztőbizottság: Balázsik Tamás,

Bálint Marianna, Bugár-Mészáros Károly,

Deák Ildikó, dr. Deme Péter (elnök),

dr. Durczki Zsuzsanna,

Farbakyné Deklava Lilla, Hack Róbert,

Nagy Gábor, Nagy Levente,

Özvegy Györgyi, Róna Katalin,

Turok Margit.

Alapító-főszerkesztő: Nagy Zoltán

A szerkesztőség címe:

1014 Budapest, Szentháromság tér 6.

Telefon: 224-5281, fax: 224-5282,

e-mail: orokseg@koh.hu

Laptervező: Lelkes Design Bt.,

e-mail: dllelkes@t-online.hu

Nyomdai kivitelezés: Stádium Nyomda Kft.

Telefon: 455-5050

A Kulturális Örökség Napjai alkalmából az idén szeptember 20-21-én több száz – csaknem kb. 720 – helyszín nyitotta meg kapuit a nagyközönség előtt országhatárokon belül és kívül. Sok pozitív visszajelzést kaptunk az érdeklődésről, a résztvevők létszámáról, s hogy a zord esős és szeles időjárás ellenére hányan kerekedtek fel s látogattak meg egy-egy települést, múzeumot, templomot, ipari emléket, s vettek részt vezetett sétán.

Különösen szép kerületi összefogás tanúi lehettünk ez évben a III. kerületben, ahol az önkormányzat támogatásával, Óbuda-Békásmegyér szinte összes múzeumi intézménye várta tárt kapukkal látogatóit.

Az országos megnyitó helyszínéül a Budapesti Történeti Múzeum Aquincumi Múzeumát választottuk, amely még az általunk meghirdetett „Reneszánsz – az újjászületés éve” tematikához is kapcsolódott, hiszen a Múzeum a közelmúltban használatba vett új épülete, a volt ELMŰ-épület ipari funkciója elvesztésével a múzeumhoz került és kiállítótér funkciót kapott. Ebből az alkalomból két új kiállításuk (A kelták – Budapest régészeti emlékeiben időszaki tárlat és az Aquincumi Látványraktár) megnyitását is a KÖN megnyitójára időzítették. A két kiállítás a rendezők vezetésével, a Múzeum teljes területe pedig kosztümös idegenvezetők tolmácsolásában volt látogatható, ezzel a lehetőséggel a hétfvégén legalább hatszázán éltek is.

A két nap alatt négy tematikus séta (római, középkori, „Kiscelli-barokk” és gázgyári) indult. A Római sétát az Aquincumi Múzeum szervezte, a résztvevőket dr. Németh Margit régész vezette végig Óbuda római emlékein, aki személyes tapasztalataival tarkítva ismertette az ásatások során előkerült építmények és azok ókori lakóinak történetét.

Dr. Mojszis Dóra régészre és Tóth Emese történészre örömteli, mégis hatalmas feladat hárult, az Óbudai Múzeum által szervezett középkori sétán ugyanis 178 (!) érdeklődő jelent meg. Az Óbudai Múzeum átalakítás miatt nem volt látogatható, ám a hozzá tartozó Kun Zsigmond Lakásmúzeum csatlakozott a KÖN-höz, és ezen a hétfvégén 80 látogatójuk volt. A népművészeti kiállítás vázát a 107. évét megélt Kun Zsigmond (1893-2000) 1984-ben megnyitott magángyűjteménye alkotta.

A „Kiscelli-barokk” sétát a BTM Kiscelli Múzeuma szervezte, amely a séta mellett számos tárlatvezetéssel, Battista Pergolesi Stabat Mater koncertjével és különféle gyermekprogramokkal várta látogatóit. Az 1848-as nyomdagépen mindenki nyomtathatott magának egy Nemzeti Dalt, sőt az óránként tartott épületvezetés idején az amúgy elzárt kriptát is megnyitották. A Múzeum kb. ezer látogatót fogadott a hétfvégén!

A Gyimesi László vezette gázgyári séta során a lakótelep bejárásán kívül számos szecessziós ipari műemlék megtekintésére volt lehetőség: a száraztisztító, az óraház, a víz- és kátránytornyok és a villamosközpont, a lelkes résztvevőket még az eső sem tántorította el.

150 körüli azoknak a száma, akik ellátogattak a Budapest Galéria Varga Imre Állandó kiállítására, a Kossuth-díjas szobrászművész kiállítóházába, ahol szombat délelőttönként magával a művésszel is találkozhatunk és beszélgethetünk. A Galéria másik kerületi intézménye, a Budapest Galéria Kiállítóháza egy 16. századi gótikus épületben várta a látogatókat. Állandó kiállítása Pátzay Pál szobrászművész munkáit mutatja be, jelenleg Olajos György szobrai is megtekinthetők.

A Goldberger gyár barokk műemlék épületeiben működő Textilmúzeum kiállításai, a Goldberger emlékblokk és Bartolf Zsuzsanna népdalénekes dalai várták a hétfvége százhusz látogatóját.

Más, egyébként zárt intézmények is megnyitották kapukat: az Országos Atomenergia Hivatal is betekintést engedett tevékenységébe. Lux Iván, főigazgató-helyettes köszöntője és előadások után a látogatás az OAH épületének alagsorában elhelyezett nukleárisbaleset-elhárítási központ (CERTA) megtekintésével folytatódott, ahol egy nukleáris baleset szimulációján keresztül mutatták be a központ működését veszélyhelyzetben.

A másik intézmény, a Graphisoft a 3D építészeti és létesítménygazdálkodási CAD-technológia fejlesztője, ma a világ egyik vezető szoftverfejlesztő cége a számítógépes tervezés ágazatában. A Záhony utcai Graphisoft Park egyik tervező építész, Horváth Zoltán a „Magyarázom a házam” program keretében mutatta be az általa tervezett épületeket.

Papp Tímea

„...A Szentség-
ház teljes rekon-
strukciója magá-
ba foglalja a leg-
utóbbi kutatások
eredményeként
a Visegrádi Ma-
donna dombor-
művet, amely
feltehetően az
oromzata lebe-
tett a két puttós
maradvánnyal
együtt...“
(Réti Mária
rajzai. Részlet a
kiállításához írt
kísérőszövegből.)

Átszervezés után

A Műemléki Kutató és Dokumentációs Intézet (MKDI) új struktúrája

MEZŐS TAMÁS

A július 1-jén életbe lépett új Szervezeti és Működési Szabályzat jelentősen átalakította a korábban Műemlékvédelmi Tudományos Intézet néven működő szervezetet. Az Intézetben működő Kutatási Főosztály és ennek részeként létrehozott Kutatási Osztály feladata nem volt egyértelműen definiálva. A Gyűjteményi Osztály léte és funkciója számomra sohasem kérdőjeleződött meg. Akkor, amikor ez utóbbi nevét Dokumentációs Osztályra cseréltük, elsősorban azt kívántuk demonstrálni, hogy nem múzeumi értelemben vett gyűjtemény kezelése az osztály feladata, hanem a Hivatal hatósági feladataihoz kötődően, a műemlékek létevel kapcsolatos dokumentumok gyűjtése és feldolgozása a szervezet kötelessége, ami szerves és elválaszthatatlan eleme a Hivatal működésének. Korábban felmerült ugyanis olyan szándék, hogy a Hivatal gyűjteményeit és kutató részlegeit ne a döntően hatósági feladatokat ellátó államigazgatási szerv keretében lássa el, hanem mint az MTA Művészettörténeti Kutatóintézetéhez, esetleg az ELTE-hez vagy a BME-hez kapcsolt szervezeti egység, vagy mint egy kibővített feladatkörrel létrehozandó Építészeti Múzeum része teljesítse a feladatát. Akkor is, ma is azt valom, hogy ez a lépés tökéletesen ellehetlenítette volna a Hivatal felügyeleti munkáját, és ugyanakkor a kívánt célt, egy hatékony műemlékvédelmi kutatóhely létrehozását és működtetését, sem szolgálta volna az átalakítás.

Az MvTI szerkezetével kapcsolatban az volt a véleményem, hogy a jogkörök és a hatáskörök tisztázatlansága, az ellenőrzés rendszerének megoldatlansága párhuzamosságokat, helyenként túlzott jogkört biztosított, míg sok esetben ellátatlan feladatok miatt, a műemlékvédelem tudományos teljesítménye szenvedett csorbát.

Felfogásom szerint a Hivatalban dolgozó kutatók-

nak három alapvető feladatot kell ellátniuk. Az első és a bétköznapos működés szempontjából meghatározó a hatósági és a felügyeleti munka támogatása. Ezt annyira döntő fontosságúnak gondolom, hogy kezdeményeztem egy, a régiókhoz közvetlenül rendelt – munkajogilag is a régióvezetőknek alárendelt – kutatói státusz megszervezését. Ezzel megszüntettük a régióktól a központhoz – egyes feltételezések szerint kötelezően – eljuttatott kérdések megfogalmazásának a szükségét és azt, a hatósági munkában szükségszerűen megjelenő várakozási időt, amíg a kérdésre válasz visszaérkezett. A jelenlegi formában a közvetlenül a régióhoz rendelt kutató, a régióvezető kérésére akár haladéktalanul megkezdheti a probléma megoldását. Az átalakulással szemben megfogalmazott ellenérvek a kutatói kar szétforgácsolódása, az együttműködés nehézségei lehetnének. A probléma feloldására egy, a régészeti és a műemlékes felügyelők számára létrehozott hierarchikus, de az együttműködést elősegítő struktúrát javasoltunk megszervezni. Ennek keretében a régiókban működő művészettörténészek munkáját összehangoló, problémáik közös kezelését segítő posztot hozunk létre a Koordinációs Főosztály vezetője mellett. A művészettörténész „vezető főfelügyelő” feladata a szakmai munka összehangolása, a kapcsolatok elősegítése – mindenek előtt – egymással és az újjászervezett Kutatási Osztály munkatársaival. A Hivatalban dolgozó kutatók munkahelyi kötődését a régiókhoz rendelt új művészettörténész munkahely megteremtése nem befolyásolta. Egyelőre négy régióba került művészettörténész, illetve kutató, akik a KÖSz-től áthelyezett kollégák közül kerültek ki. Így Pécssett, az É-dunántúli, az É-magyarországi és a Közép-magyarországi régióknál dolgoznak már kutatók. Olyan megoldást sikerült választanunk, hogy a területen korábban dolgozó, a feladatot jól ismerő munkatársak kapcsolódhatnak be a hatósági és a felügyeleti munkába.

Jobbra:

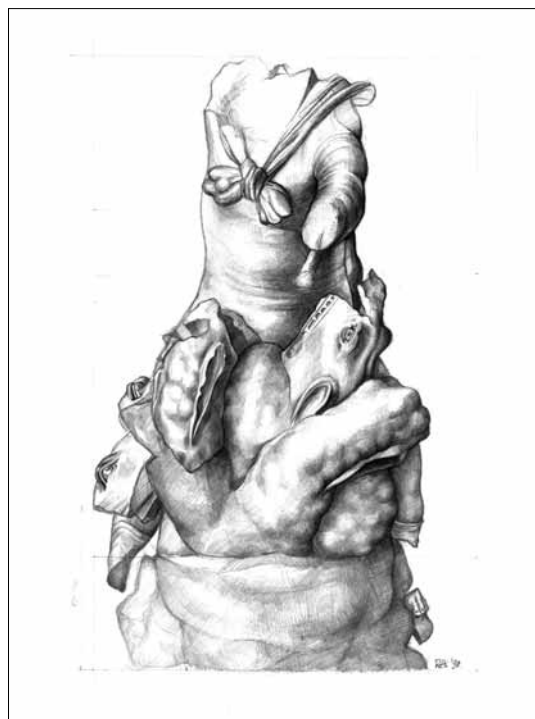
„A Herkules-kút másolatát a Magyar Millennium keretében 2000-ben állították fel a Visegrádi palota díszudvarán. A kút végső formáját – Szakál Ernő korábbi rekonstrukcióját felbaszálva – Buzás Gergely régész és Szőnyi Endre szobrász-restaurátor pontostította.“
(Réti Mária szövege és rajza)

Az új struktúrában a két önálló osztály közül a Kutatási Osztály feladata, mindenek előtt az évek óta bűzódó megyei műemlékjegyzékek mielőbbi összeállítása és kiadása lenne. A munka során úgy vélem, hogy az állomány ellenőrzésének a feladatait is el kell végezni. Tartóhatatlan helyzet, hogy a frissen megjelent jegyzékekbe sokszor elavult – konkrét példa alapján igazolható, hogy – akár tízéves adatok is belekerülhettek.

A Védési Igazgatóság szervezeti keretei között elképzelt Ellenőrzési Osztály felállásáig, az állomány revíziója a Kutatási Osztály munkatársainak a feladata. A jegyzékek összeállítása – a korábbi struktúrából következően – a Tudományos Igazgatóság feladata volt. Azt gondolom, ez is olyan tevékenység, ami egy működő rendszerben nem igényel önálló tudományos szervezeti egységet. A régiók felügyeleti munkája, az Ellenőrzési Osztály tevékenysége garantálja az állomány folyamatos kontrollját, míg az Inventarizációs Osztály és a Védési Osztály, valamint a Kutatási Osztály szoros együttműködésével a védendő emlékek feltárása és védelre való előterjesztésének a feladata megoldható lesz. A Kutatási Osztály munkatársainak a jövőben, elsősorban valóban építészettörténeti és műemlékvédelem történeti alapkutatásokat kell végezniük.

Az MKDI harmadik szervezeti egysége a Topográfiai Osztály feladatkörét már az elnevezés is egyértelművé teszi. Nem győzzük elégszer ismételni, hogy Magyarországon az elmúlt több mint 25 évben nem jelent meg új műemléki topográfiai kötet. Ez részben a munka szervezésének, részben anyagiaknak is a következménye. Nem feledkezhetünk meg azonban arról a tényről sem, hogy a korai kötetek, érdemi előkészítés nélkül, a legbonyolultabb és a legnehezebb feladat megvalósítását tűzték ki célul: a nagytopográfia megalkotását. Az esztergomi és a soproni kötetek sorolhatóak elsősorban ide. Talán Nógrád és a később publikált kötetek esetében *Gentbon István és Zakariás G. Sándor* munkássága már megoldott valamifajta előkészítést, ami azonban – a Heves és Szabolcs-Szatmár megyei kötetek ismeretében – már nem tekinthető kielégítőnek. A fokozatosság elvének elhanyagolása a monumentális, 10 kötetesre tervezett Magyarország története és a több kötetesre tervezett Művészettörténet Magyarországon sorozatok befejezetlensége is részben igazolja. Ezért a Topográfiai Osztály munkatársainak rövidtávú feladatául szabtuk a korábban megkezdett kötetek mielőbbi befejezését. Mindenekelőtt a kőszegi adatok publikálását kell záros határidőn belül tető alá hozni. Ezzel párhuzamosan ki kell dolgozni a megyénkénti/régiókénti középtopográfia készítésének metodikáját és az elkészítés várható ütemtervét. A javasolt struktúrát, metodikát és ütemtervet a hazai építészettörténet és művészettörténet kutatás legfontosabb személyiségeinek a bevonásával értékeljük, és javaslatuk alapján fogadjuk el. Egyértelművé kell tenni, hogy a szükséges feltételrendszer megteremtése viszont a Hivatal vezetésének a feladata.

Elkövetünk mindent annak érdekében, hogy a színvonalas munka tárgyi feltételrendszerén is javítsunk. Elsősorban a gyűjtemények, mindenekelőtt a könyvtár helyzetének a javítása a cél. A könyvtárolomány elhelyezése mára csaknem teljesen ellehetetlenült. A könyvtárosok munkahelye és egyben a kutatóhely is repositóriumává vált. Munkaszervezési okokból a Szentháromság térre költöztetett Ügyiratkezelési Osztály felszabaduló két utcai helyiségét a könyvtárhoz csatoljuk. Ezzel önálló könyvtárosi munkahely teremthető, és egyben

a kutatók számára is nyugodtabb munkafeltételeket tudunk biztosítani. A korábbi kutatószobában a polcrendszer megtartásával, tömör raktárt építenénk, így az asztalokon felhalmozott könyvek elhelyezésére, és esetleg a jelenlegi repositórium anyaga jelentős részének az áthelyezésére is megoldás kínálkozik. Állományvédelmi okokból a jelenlegi kétszintes raktár alatt futó fűtésesövet ki kellene váltani, és célszerű lenne itt is egy kétszintes tömör raktárt megépíteni. A folyóiratállomány elektronikus feldolgozása után a folyóiratok hálózati hozzáférése megoldott lenne, és a köteteknek a Talpas utcai raktárban történő elhelyezésével a könyvraktár befogadóképességét akár egy évtizedre is megoldhatnánk.

A felszabaduló klimatizált szerver szobában szintén könyvespolcokat építünk, megfelelő elhelyezést biztosítva ezzel a muzeális értékű könyvállomány számára. A könyvállomány átrendezésével a leltár és a kölcsönzés elektronikus vezetése is megoldható lesz. A könyvtári kartonok vezetését le kell zárni és a teljes könyvtári állomány adatainak elektronikus rögzítését az elkövetkező esztendőben be kell fejezni. A katalógus így a hálózaton keresztül is hozzáférhetővé tehető a kutatók számára.

Minden pályázati lehetőséget meg kell ragadnunk annak érdekében, hogy a Hivatalban kezelt dokumentumok és tervek elektronikus formában is hozzáférhetővé váljanak. Hatalmas terv- és iratmenyiség digitalizálása néhány esztendő alatt, de reményeim szerint két-három éven belül elvégezhető. Ezt követően a tervtár és az irattár anyagai is a hatósági munkát végző kollégák számára az ország bármely pontján elérhetővé válnak. Az azonos gyűjtőkörrel rendelkező társintézmények vezetőinél kezdeményezni kell a digitális anyagok kölcsönös elérhetőségét. Ezáltal megoldottá válna az építészettörténeti gyűjtemények integrált használata, mindenek előtt a hatósági és a tudományos tevékenység számára.

Kezdeményezem, hogy a jövőben a benyújtott tervek ne csak papíralapon kerüljenek a Hivatalba, hanem elektronikus adathordozón is a munkatársak rendelkezésére álljon minden dokumentáció. Így a költséges digitalizálás feladata kiváltható lesz és felkészülhetünk az elektronikus alapú dokumentumok használatára. ■

A legszebb

A két pesti körönd története

BUGÁR-MÉSZÁROS KÁROLY

A pesti oldalon először a Városligetben egy kertépítészeti Köröndöt ültettek ki empire stílusban 1816-ban *Nebbien Henrik* tervei szerint, majd egy építészeti Köröndöt alkottak neoreneszánsz stílusban a terézvárosi Sugárúton 1871/1872-ben *Lechner Lajos* kompozíciós tervén, amelyet *Petschbacher Gusztáv* pályatervével 1879-ben finomított, végül három építész vezetésével 1880 és 1885 között, az aranykorban felépült Budapest leg-egységesebb, legszebb városi tere, amelyet nem köz-épületek, hanem lakópaloták határolnak.

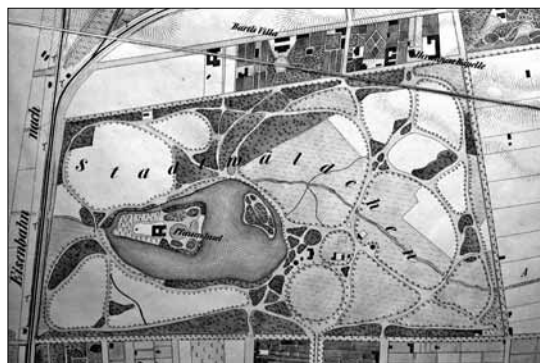
Mindkét tér viselte a Körönd nevet, ezért testvéreknek nyilváníthatjuk azokat.

A városligeti Köröndöt 1948 után súlyos beavatkozások érték, és ez az állapot mind a mai napig fennáll. Sok a helyreállítani és értékeiben kibontakoztatni való.

Az Andrássy úti Körönd ép ugyan, de restaurálásra vár, a folyamat megindult, 1945 öröksége két mansartkupola pótlásának feladatával áll előttünk.

*

A Városliget világszínvonalú *történeti kert*, világszínvonalú műemlékekkel és egykor volt csodálatos épületek emlékeivel vagy kiváló tervek még meg nem valósult lehetőségeivel. Kertépítészeti alaposan megtervezett népkertként a Földkerekségen a legkorábbi, így korai elemeinek jelentősége még nagyobb hangsúlyt kell, hogy kapjon. A Ligetnek talán egy-

ötödét tették rendbe, a feladat zöme még hátra van. Pest Városerdejét a 18. század végén *Batthyány József* esztergomi érsek bérelte olyan szerződéssel, hogy kerti alkotásai a bérelt lejárta után a városra szállnak. Az érsek művét eleve ajándéknak szánta Pest polgárai számára. Ugyanebben az időben bérelte az érsek a nagytétényi kastélyt és parkját is. Legismertebb építészeti mecenatúrája a pozsonyi érseki palota, *Héfele Menybért* remekműve, amely II. Lipót koronázása alkalmával a király otthona is volt. Az érsek 1799-ben építtette a liget tavát két sziget-

tel. 1795-ben épült a nevezetes kastélyforma Nagyvendéglő. Kérdés, hogy rejtőzködik-e a későbarokk épület valamely maradványa a ligeti Körönd mögött ma is a Hungexpo részére érthetetlenül lekerített és megközelíthetetlen ligetközepi területen. A Nagyvendéglő eredetileg a Király utca – Városligeti fasor, ligeten áthaladó fasora mellett állt – az 1816. évi állapotfelmérés szerint.

Vélhetően csak szakmai körökben ismerik a Budapesti Történeti Múzeum tervrajzgyűjteményében őrzött, József nádor kezdeményezte pályázatra, *Nebbien Henrik* készítette tájképi kert-együttes tervét, amelyen a tervező 1813 és 1816 között dolgozott. A 16 tervlap és szöveges magyarázatai a kor világszínvonalú műve. Túlzás nélkül állíthatjuk, hogy Beethoven ekkori műveivel tekinthető egyenrangúnak, és kimondhatjuk: előadandónak, azaz megvalósítandónak azon részeit, ahol még nem született más érték. (A tervet elfogadták, de egyes elemeit takarékosági okokból – még – nem valósították meg.)

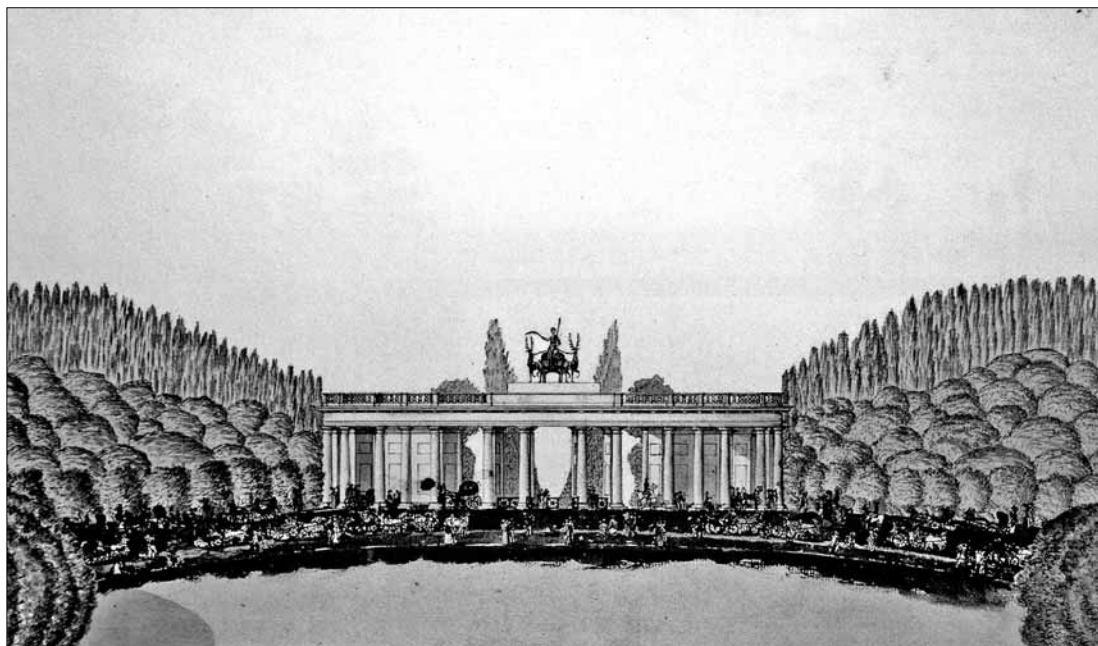
A Beethoveni mércét valóságosnak fogadhatjuk el, hiszen *Nebbien* annak a *Brunszvik* családnak alsókorompai és martonvásári kastélyparkját tervezte és építtette meg, akiknél a kastélyban és a kertben maga Beethoven is muzsikált.

A jelen írás a terv megvalósult elemét a Rondót vagy Köröndöt méltatja. A Körönd a Hősök terével közel azonos méretű – 502 m kerületű, 160 m átmérőjű – kompozíció, és funkciójában is hasonló lehetett, mivel akkor a Ligetbe vezető főútvonal a Király utcát záró fasor volt, és ennek végében alakították ki a sétánygyűrűt, előtte pedig a Liget kapuját, amelyet *Nebbien* egy 2x14 oszlopos, homorúan a város felé néző, egyharmad ívnyi kolonnád formára tervezett. Az oszlopokat nem monoton módon, hanem ritmikusan 2+3+4+3+2 rendbe tervezte úgy, hogy a hármas oszlopcsoportok tömör belső teret képeztek, vélhetően két lépcsőházat is rejtve, amelyen a kolonnád báborklátós tetőteraszára lehetett mint kilátóra feljutni. A kolonnád tetején középen *Diana*, a vadászat istennője szarvas fogaton vágatózó szobrárt helyezte el a tervező a rendkívül pontos és részletes rajzán. Hasonló, de egyes és 12 oszloppárral, valamint szintén tömör lépcsőházi sarkaszokkal tervezett kilátó kolonnád éppen ezekben

Budapest, a városligeti Körönd 1882-ben kialakított virághímes kertje a nagyszökőkútval, képeslap; Magyar Építészeti Múzeum

Balra: Pest-Buda kataszteri térképén 1857-ben a Városliget a Körönddel; Magyar Építészeti Múzeum

*Nebbien Henrik:
A városligeti
Sétakörönd belső
látványterve
a kolonnáddal
1816-ból;
a Budapesti
Történelmi
Múzeum
Építészeti
Archívumából*

az években készült el Csehország és Ausztria határán, a lednicei (Eisgrub) tájképi kertegyüttes rendszerében 1810 és 1817 között. Nebbien tervén Körönd belsejét megmutató rajz a körfasor útjain sűrűn körben, két irányban fogatokon kocsikázó pestieket ábrázolt. A kétirányú kocsikázás nagyon alkalmas volt a körönkénti találkozásokra, kalapemelgetésekre és végül udvarolgatásokra is. Ezt a körsétányt, amelynek párhuzamosan három útja is volt, rendszeresen gyalogosan vagy lovagolva is használták a főváros polgárai. Itt nézték ki jövődö-

belijeiket Pest ifjai. A körsétány szomszédságában lévő Nagyvendéglő minden térképen szerepel, de a kolonnád pénzügyi okokból (még) nem épült meg. A temperával, kézzel kifestett, 1857-es Pest-budai kataszteri térképen jól látható a körsétány gyűrűje. A Vasárnapi Újság 1882. évi 33. számában cikket jelentetett meg a ligeti Körönd hagyományairól és felékesítéséről „A budapesti Városliget” címmel. Így ír az 1882. augusztus 20-ára, Szent István ünnepe felavatott óriásszökőkútjáról: „Eddig a körönd volt (szolgált) az egész liget(ben)

*Budapest,
Andrássy úti
Körönd,
Petschacher
Gusztáv MÁV
nyugdíjintézeti
bérpalota műve,
épült 1880
és 1882 között*

a válogatottabb közönség részére. Mindjárt a gesztenyefák körül eső bejáratnál van egy óriás kör, a szélében bokrok, platánok. A széle voltaképpen (sic) sétahely, a kör végtelenségének rendszerében. A séta-sor mellett a kocsi-út. A gyalog publikum amott, a kocsizó és lovagló emitt. A kettő együtt teszi a distingvált látogatók jövő-menő, sétáló, szemüvegező, ügető, hajtó, kaczerkódó és hivalkodó részét. Egy egész délután sétálni, járni körben, vagy megpihenni a padokon, – erre fölötté alkalmas a körönd. Ez a széle megvan most is, és meg is lesz. De a közepe nincs meg, az a falusi mező, tavaszkor vad virágokkal, sóska-rengőkkel, aztán finom szénaillattal, apró boglyákkal, s az év nagy részében száraz tarlóval. Egy ilyen kaszáló bizony ritkaság. Az idén nekimentek a köröndnek, meglemezték, áthasogatták utakkal, vetettek civilizált gypet, ültettek bokrokat, rózsát; csináltak virágos szőnyeget, az utakat megporondozták, s most olyan kertészeti kellemetességekkel van tele, hogy fölvidul rajta a szem. A közepére pedig hatalmas szökőkutat építettek, mely épen augusztus 20-ikára készült el, s ugyancsak megnézték a főváros első, valamire való szökő-kutját, nemcsak a vidékiek, hanem a liget helybeli rendes látogatói is. A közép-ről fölugró nagy sugárhoz oldalról 15-20 vékonyabb sugár löveli még vizét. Minden délután egy óra hosszát fogják a vizet ugratni. A szökőkút jól tesz a tóval is, melynek állott vize a liget egyik szerencsétlensége. Egy kicsit megmozgatja, fölfrissíti, s a partjának még látványosságot is szerzett, mert a hol a tóba ömlik, azon a helyen zuhatagot csináltak, sziklákból.“

A Köröndnek a Városligeti fasor tengelyébe kiültetett virághímes parterre-jéről már képeslapok is tanúskodnak, s jól látszanak a Liget 1930-as évek-

Budapest,
Andrássy úti
Körönd,
a Petschbacher
Gusztáv tervezte
palota díszud-
varának sgrafit-
tő részlete a
„tánc allegóriá-
ja“, Rauscher
Lajos – Székely
Bertalan

A mai képeket
a szerző
készítette

beli légi felvételen is. A Budapest Ortofotó (2004) kötetében a légi fotó jól mutatja a Körönd város-felőli szélét, amelyet a Dózsa György út katonai díszszemleterré való kiszélesítésekor „leborotváltak“, látszik a Sztálin szobor s a díszszemletribün hült helye és annak aszfalt parkolója is – a virághímes parterre helyén. Látszik még a szökőkút kávéja is, de be van tömve földdel.

A világ kertépítészetében a körkocsikázó-körlovagló köröndnek hagyománya van. Ennek legszebb, ma is élő példája Londonban, a Regent's Parkban működik. A körkert egyik korábbi élő példája a pfalzi választófejedelem schwetzingeni vadászkastélyának parkjában látható.

A kör kerttáblát ott 1753-ban tervezte Petri. A körben kereszt irányban hímes parterre sávok húzódnak, a középpontot Arion szökőkútja jelöli ki. Véltető, hogy ez az ismert kertépítészeti opusz hatott a ligeti Körönd 1882. évi felgazdagítására.

A ligeti, 1816-ban telepített kertépítészeti Körönd a világ történeti kertjei tekintetében kiemelkedő jelentőségű alkotás. Jelen állapota viszont rendkívül szegényteljes, ezért érték kibontakoztatását meg kell kezdeni!

Mindenekelőtt vissza kell hozni a 2006-ban elvitt, Szent István szökőkútját és üzemképessé kell tenni. Onnan befelé a park felé ki kell ültetni az 1882. évi hímes parterre-t, és minél nagyobb, többször iskolázott fákkal vissza kell ültetni a kör leszakított ívét, majd a körfasor záródásaként, végre felépíteni József nádor és Nebbien Henrik kolonnáját, a „Szabad önmegdelkezés kapuját“. A történelmi eseményeknek szánt dobormű helyeken 1956 jelenetei eleveníthetők fel. Az „Ék“ emlékmű most a kör belsejébe kerülne intimebb, emberibb helyzetbe, mintegy szimbolizálva a gigantomániás promenádtól és annak szellemétől való végleges elhatárolódását, az emberléptékűséget.

*

Az *Andrássy úti Körönd* a legszebb komponált terünk. A neoreneszánsz korban a reneszánsz cent-

ralitás felelevenítésével tervezték. Már az 1870. évi rendezési terven, amikor a Sugárút még az Aradi utca nyomvonalán haladt az itt futó egészségügyi városárok keresztesződésénél körteret jelöltek ki. *Petschacher Gusztáv* (1844-1890), a fiatalon elhunyt építész méltatói – Ybl Miklós mellett – a legjobb hazai építészek neveztek. Petschacher ötlete volt a diagonális tengelyekre szervezett beékelődő díszudvarok kialakítása, amely praktikusán az ív-nyegedek épületeit kastélyszerűvé téve, egyben a térre néző lakások ablakszámainak növelését is lehetővé tette. A városalaprajz esetlegességeiből következik, hogy a Körönd négy telke különböző méretű, így például a Kodály-ház díszudvara már csak igen kicsi lehetett.

Köztudomású, hogy az Andrássy út a Liget felé lépcsőzetesen zöldterületeiben szélesedik. A Köröndnél kezdődik az *előkertesség*. Érdekes, hogy a komponált diagonális díszudvar motívumot is Petschacher tovább akarta vinni, és a Pallavicini palota egyesített kettőstelke lehetővé tette egy megfelelő arányú visszaugratás kialakítását, szemben a páratlan oldalon az építetők ezt már nem tették lehetővé.

A kör négy parkmezőjébe 1902-ben és 1903-ban Ferenc József király ajándékaként Zrínyi Miklós, Bethlen Gábor, Bocskai István és gr. Pálffy János szobrait helyezték el a platánok előtt. 1955-ben a két erdélyi fejedelem szobrát a Millenniumi emlékműre helyezték, Zrínyi maradt, Pálffy eltűnt. Helyettük Szondi György, Vak Bottyán János és Balassi Bálint vette át szerepüket, hasonló finomságú kidolgozással. Ma ezek a jeles férfiak szobrai őrzik egy-egy negyedkör palotáját, általuk nevet is adhatnak azoknak.

A Körönd első és legdíszesebb negyedkör épülete a Szondi György szobra mögött álló palota az Andrássy út 88-90. 1880 és 1882 között épült neoreneszánsz stílusban Petschacher Gusztáv tervei szerint. Homlokzati ornamentikája nagy valószínűséggel a különösen kiváló ornamentika-tervező és belsőépítész *Györgyi Géza* műve, aki 1881-től 1884-ig Petschachernél dolgozott. Őt látjuk a gyönyörű kovácsoltvas és kő kerti díszkapu tervezőjében is. A homlokzati aranyozott sgrafittók 1:1 méretarányú megvalósítói *Rauscher Lajos* és *Székely Bertalan* voltak. Az ő kettőjük nagyméretű és mintávitel céljából pontlyuggatott rajzainak nagyszámú gyűjteményét ma a Magyar Építészeti Múzeum őrzi, forrásul szolgálva a közelgő restaurálásához. A pompás olasz-neoreneszánsz palota építetője a jelentős anyagi háttérrel rendelkező nemzeti befektető, a MÁV Nyugdíjintézete volt.

Ugyancsak ez a szervezet finanszírozta a Körönd, Andrássy út 83-85-ös számú luxusépületét is, amely Vak Bottyán János szobrának oltalmát élvezi. A tervezője *Kauszer József*, aki Ybl halála után a Szt. István Bazilika befejező építésze lett. Ez a bérpalota már franciás művészletekkel és tetőidomokkal ékes. Épült 1882 és 1884 között.

A Körönd két Liget felőli negyedkör-épületét *Bukovics Gyula* tervezte, aki Ybl Miklós irodavezető építésze, így legfőbb megbízható embere volt. A köröndi épületek győzték meg a megbízókat arról, hogy ő tervezze a Kossuth téri Földművelésügyi-, Ipari- és Kereskedelmi, illetve Igazságügyi Minisztérium hatalmas közös székházát, amely ma a tervtől eltérően egyszerűbb, és megépült díszeitől is megfosztott állapotában már nem ad hű képet Bukovicsról. Az építész tervezői szerepéről több kiderült, hogy a turai Schossberger kastély (1883)

is az ő műve, és nem Ybl. Ybl művészletei hatottak Bukovicsra a Köröndön, a Balassi Bálint szobrának oltalmában álló, Andrássy út 92-94-es számú épületen (1883-1884), ahol Ybl, Pollack Mihály téri, gróf Károlyi Lajos palota művének mansart kupoláit emelte át és duplázta meg. (Ma két rizalitkupola – 1945 óta – pótlásra vár.)

A Zrínyi Miklós szobrának oltalmában álló, Andrássy út 87-89-es számú negyedkör (1883-1885) is Bukovics Gyula műve, kupolái igen rokon formájúak a turai kastély aulájának és télikertjének kupolájával. Mindkét köröndi franciás neoreneszánsz Bukovics-mű építetője *Hübner Nándor* (Ferdinánd) építési nagyvállalkozó volt. Kétségtelen, hogy mecénási – befektetői anyagi ereje nem vetekedhetett a másik két negyedkört megfinanszírozó MÁV Nyugdíjintézettel, mégis kiváló, és a tér egységét tökéletesen szolgáló két óriás bérpalotával ajándékozta meg a főváros és az ország közönségét, megteremtve Budapest legegységesebb és legszebb neoreneszánsz terét.

A Körönd újbóli felújítása megkezdődött. Ma is látogatható az Andrássy út 87-89-es számú (Zrínyi) negyedkörben Kodály Zoltán zeneszerző otthonmúzeuma, amely archívummal és kis hangversenyteremmel gazdagodik. Nagyon fontos, hogy a homlokzatok mögötti életmód is tanulmányozható legyen, ezért a Kodály lakás a mainak sokszorosát kitevő látogatószámot érdemelne. A szemben lévő Andrássy út 92-94 (Balassi) negyedkörben van a Sugárút egyik leggazdagabb belső terű, első emeleti nagypolgári lakása, kandallókkal, kazettás mennyezetekkel és a főváros legpompásabb márványmedencés fürdőszobájával. Ez a helyszín több film forgatásának adott otthont. A lakást, amely a szakszervezeté volt, illő lett volna közkinccsé tenni, ezzel szemben a SZOT jogutódja eladta, és ki tudja, hány évtizedet kell majd várni, hogy azt megnyissák a nagyközönségnek, megmutatva az életmód tükrében, hogy milyen volt Budapest magaskultúrája. Fejlesztendő a Körönd a kiülőgyönyörködő kávézó, cukrászda és éttermi teraszok által is, mert ma a legszebb terünkön csak ácsorogni szabad. Az egyetlen korábban működő vendéglátóhely a Balassi negyedkör Színeyi Merse utca sarki mélyföldszintjén az előkertre szorító kültő teraszával bezárt. Vele szemben, a Zrínyi negyedkör Alsóerdősori kis szakaszán egy virágüzlet és egy drink bár bújik meg. A napsütötte oldalak látványát élvezendő leginkább a Kauszer József tervezte Vak Bottyán negyedkör díszudvara volna alkalmas kiülő vendéglő telepítésére, itt a díszkapu is különösen mives látvány, amúgy az épület északi homlokzata többnyire ellenfényben is van, élvezete csak közvetlen közelről kedvező.

A műemléki és homlokzati felújítások mellett az idegenforgalmi kínálati oldal fejlesztése is azonos feladat kell, hogy legyen mind belső terek látogathatósága és a szemlélődés vendéglátói kísérlete tekintetében.

A Körönd alatt a történeti földalatti állomás jöszerevével az 1896. évi belső teret őrizte meg, de a kisérdalatti hintőszerű millenniumi kocsijai, a belsejükben a két végén íves paddal, ma már nem közlekedik nem örövendzetereti meg a kontinens első földalatti vasútvárá büszke főváros látogatóit és lakóit. (Napirendre kell venni a régi kocsik újraindítását – talán kettőt nem hagytak elpusztulni – és másolataik üzembehelyezését, ahogy az a budavári sikló esetében oly jó érzéssel meg is valósult.)

Mi is várjuk a megvalósuló javaslatokat és a két pesti Körönd helyreállítását. ■

Arad egykori Főtere

UJJ JÁNOS

Az 1700 előtti Arad városképéről jószerével csak annyit tudunk pontosan, amit Evlia Cselebi török világutazó 1660-1664 közötti magyarországi utazásaiban leírt. Tény, hogy a település a törökkorban már a mai helyén állt. Cselebi leírásából idézve: a várnak „két erős deszkakapuja van, egyik északon a jenei kapu, amely kapun kívül kétszáz keresztény ház van...” Ismerve az egykori törökvár helyét a Maros-kanyarban a jobbparton, biztosan állíthatjuk, hogy az említett jenei (borosjenői) kapun kívüli, a vártól északra eső városrész a mai Avram lancu, korábban Szabadság, még előtte Főtéren, illetve annak környékén terült el. De hogyan alakult ki annak a mai arculata?

Károlyi Sándor kuruc generális II. Rákóczi Ferenc fejedelem utasítására 1707-ben megostromolta az osztrákok által birtokolt, s a törököktől történt visszavételét követően jelentősen megerősített várat. Károlynak az ostrom idején készített térképábrázolata reánk maradt, abból tudjuk, hogy a polgárváros két részből állt: a Német- és a Rác(szerb)városból. A német rész (Civitas Germanica) központja a már említett, a vártól távolabb, a Maros egyik holtága fölé emelt hídon túli Főtérré esett.

Egy 1752-ben Aradról készült osztrák katonai (Ruttkay Imre 1755-ben átmásolta) térképen már jól kivehető a Főtér, amely a már említett Maros-holtágtól a minoriták templomáig terjedt. A város lakosságának szaporodása tette szükségessé, hogy ott egy impozáns városházat építsenek. Az építkezés 1770-ben kezdődött, az új városháza több mint száz éven keresztül szolgálta az aradiakat. A 18. és 19. század fordulóján emelt kétszintes épületekből négy a mai napig áll a téren.

A Főtér és az egykori Simonyi (most Gh. Lazar) utca sarkán lévő telket vette meg Jakob Hirschl bécsi kereskedő és építtette fel 1817-ben egyemeletes, ma is álló házat. A ház szép kovácsoltvas erkélyén az építés éve felett jól kivehető az építető névjegye. A következő évben Hirschl, aki Jakab keresztnévvel vonult be a város történetébe, az utcában felépítette azt a színházat, amely ma Délkelet-Európa legrégebbi álló színházépülete.

A tér mai arculata a 19. században alakult ki. Előbb, a század harmadik évtizedében Forray András főispán a saját telkén keresztül nyitott utcát, amely összekötötte a teret az egykori Tököli-kerttel, a későbbi vásártérrel. (A Tököli-kert Tököli Sebőrről, alias Száva Techeliáról, a szerb határőröket Aradra vezénylő Jovan Techelia parancsnok magyar nemességét kapó dédunokájáról kapta nevét.)

A nagy átalakítás Atzél Péter, Salacz Gyula és Institoris Kálmán polgármesterek nevéhez fűződik. Salacz Gyula 1875-1901 között volt a város polgármestere, az ő idejében épült a város legtöbb köz-

intézménye, alakult ki a mai városkép.

Atzél Péter alatt épült fel 1874-ben az aradi színház új épülete. Az eklektikus stílusú épület észak felé zárta le a teret. A főbejárat az egykori Atzél Péter nevét viselő utca felé esett, a tér felől volt a színház művészbemjárója. A színház hét évvel később leégett, az új, jelentősen kisebbített színházterem tervét *Halmay Andor* készítette el. A mennyezetfreskót *Lotz Károly* kartonja alapján *Györgyössy Rudolf* aradi tanító, lapszerkesztő festette. Az épületben kapott helyet a városi kávéház, majd 1890 után a 48-as ereklyemúzeum, amelyet a Kultúrpalota felépülése után oda átköltöztettek.

A színház felépítése tette szükségessé a Szentháromság-szobor elköltöztetését is. A szobor végül átkerült a Maros déli partján elterülő Ujarad főterére, ahol jelenleg is áll. A színházban majdnem száz éven keresztül, 1948-ig működött megszakítás nélkül állandó magyar szintársulat. Az épület 1955-ben ismét leégett, a helyreállítás során teljesen átépítették, a belső barokk-klasszicista jellege eltűnt. A sugárút felőli kávéházat megszüntették, oda került át a főhomlokzat, azon a timpanon és hat oszlop.

Az Eötvös (most N. Balcescu) utca és a tér sarkán építette fel gyógyszerárát *Rozsnyai Mátyás*. Az aradi patikus a csokoládéba burkolt kinin (chininum tannicum) feltalálásáért a Magyar Tudományos Akadémia nagydíját nyerte el. A kétemeletes épületet a 20. század elején felújította, homlokzatát az akkor divatos szecessziós stílusra tervezte át *Steiner József* műépítésszel. Az épület földszintjén ma is gyógyszerár működik.

A régi városházát 1877, az új, ma is álló városháza felépítését követően bontották le, helyére épült 1889-ben az ún. Domány palota *Domány József* bornyagkereskedő, udvari szállító kétemeletes, eklektikus stílusú bérháza. A boltíves bejárattal, impozáns homlokzattal, a földszinten tágas üzletekkel rendelkező épület a tér egyik legszebb építménye. Az ő házában kapubejárata alatt talált otthonra a városháza falára helyezett, az 1849-es harcok, valamint a forradalmi magyar országgyűlés 1949. augusztus 10-i utolsó ülése emlékét megőrző két márványtábla. Az addig rendszeresen megkoszorúzott emlékműveket 1922 decemberében a város román polgármestere távolította el minden (a Munkácsy-emléktábla kivételével) magyar nyelvű táblával egyetemben.

A 19. század végén a téren két jó nevű, elegáns kávéház működött: a Hunyadi (előtte Fekete Kutya, most Grigore Alexandrescu) utca sarkán a Hun-

Arad főterének mai képe a Városi Tanács ablakából

Fotók: Nagy Zoltán

A főtér – közép-
pen a Városi
Tanács épülete

gária, míg az Eötvös utca sarkán a Lang kávéház. Ez utóbbi tulajdonosai a Lang-testvérek, Imre és Ferenc voltak. A kávéház arról volt híres, hogy az aradi hírlapírók legjelesebbjei voltak a törzsvendégei, de a magyar kultúra kiválóságai közül többször megfordult benne *Feszty Árpád*, *Ady Endre*, *Jubász Gyula*, *Emőd Tamás*, *Karinthy Frigyes*. Az épület földszintjén még ma is vendéglő működik. A tér közepén 1890. október 6-án avatták fel a Szabadság-szobrot az 1849-ben kivégzett aradi vértanúk emlékére. A szobrot *Huszár Adolf* eredeti tervei

átdolgozásával *Zala György* szobrászművész készítette. A főalak a Szabadságot jelképező Hungária a szabadságharc hősei fölé tartja a dicsőség babérszoruját. A mellékalakok, az Ébredő Szabadság, a Harckészség, az Aldozatkészség, a Haldokló harcos. A szobor alsó részén található a tizenhárom tábornok arcképének domborműve. A szobor harminc év alatt a város jelképévé vált. Az impériumváltást követően 1923-ig a helyén állt, akkor mondacsinált indokkal bedeszték, 1925-ben pedig a Bratianu kormány engedélyével lebontották. Eredeti helyére az 1960-as években a román katona szocialista realista stílusban tervezett emlékműve került. A 20. század elején, a szecesszió Aradon is tért hódított. Ekkor épült a Forray (ma Metianu) utca sarkán az ún. Nádasdy palota, a tél déli oldalán pedig a magyar szecesszió florális díszítőelemeit felhasználó homlokzatot kapott a 9. sz. ház. A Nádasdy palotát 1904-ben építették *Reisinger Sándor* műépítész tervei alapján. A kétemeletes, két attikával övezett saroktoronnyal rendelkező épületet színes kerámiafugák, kiugró erkélyek, a kapukat kovácsoltvas virágok díszítik.

A tér mai arculatát az 1960-as évek közepén nyerte el, amikor a Forray (Metianu) utca sarkára a korábbi, üzleteknek és a liberális Erdélyi Hírlap napilap szerkesztőségének helyet adó földszintes épület helyére a tér eklektikus és szecessziós épületeihez egyáltalán nem illő négyemeletes, kocka alakú tömbházat építettek fel. ■

Pest eltűnt terei

DÉRY ATTILA

Pest a török uralom alól véglegesen 1686-ban szabadult fel. A város viszonylag épen maradt falain belül romos, de többé-kevésbé összefüggőnek tekinthető házállomány csak a mai Petőfi Sándor-Károlyi Mihály-Kecskeméti utca vonalától nyugatra maradt fenn. A stabilizáló város 18. századi építkezései belterületén a középkori telekosztáshoz igazodtak. E telek- és utcahálózat eredetének megfelelően zerguzos és egyenetlen volt. A város központjában a három középkori házból tovább épített Városháza előtti Városház tér, a plébánia templom előtti – az azóta már eltűnt – Szentháromság szobor körüli Szentháromság tér; a halpiacnak helyet adó Hal tér; a Kígyó patika előtti Kígyó tér; a ferences templom előtti Ferencesek tere; a Szent Sebestyén egykor ott állott szobráról elnevezett Sebestyén tér; és az öt pesti kereskedő által megvásárolt és leromboltatott Fehér Rózsa ház helyén 1804-ben keletkezett Rózsa tér alkották a sűrű városszövet tereit. E terület házai általában a 18. század második fele és a 19. század eleje körül épültek –, de néhány felszabadított

telken a kiegyezés táján emeltek új, nagy házat. A Városház téren állott a több ütemben több emeletessé bővített, toronnyal és szobrokkal díszített Városháza és a piaristák rokokó épülete – az egykori Glöckelsberg-palota –; a Hatvani utcát a Grassalkovichok barokk palotája ékesítette – amelynek lehetséges alkotói között az utókor a legjelesebb mestereket emlegette –; a Ferencesek terének fényét a templom és az Athenaeum épülete emelte; a kis tereken a klasszicizmusba hajló kései barokk formáit láthatták, olyan formában és bőséggel, mint sehol másutt városainkban. De e területen itt állott – hogy csak néhányat említsünk – Pollack Mihály Kováts Mojzes-féle háza (1811, Sebestyén tér, az V. kerületi Veres Pálné u. 2. helyén), Zitterbarth János Giergl-háza (1814, Zöldfa u. 10., Veres Pálné u. 4-6 helyén), Hofrichter József Hal tér és Duna-part közötti szállodává alakított Grandauer-háza (1815, Belgrád rkp. 27. helyén), Hild József egykori Jancsó-háza (1842, Sebestyén tér 4. Veres Pálné u. 1. helyén), amelyet Dötzer Ferenc toldott meg fényképszámíteremmel, a pesti plébánia Feszty Frigyes-féle gótizáló romantikus épülete (1848-1855 között, az Erzsébet hídfő helyén), Gottgeb Antal Hal téri kétemeletes, koraeklektikus Förster-háza (1861, Hal tér 2. Duna u. 8. helyén), Feszty, Kauser és Frey nagy, háromemeletes koraeklektikus Porszász-féle bérháza (1868, Erzsébet hídfő helyén)... Végeredményben ez volt Pest legarátságosabb, legromantikusabb, része – talán leginkább Krúdy Gyula ízlése szerint való városrésze.

A Belváros sorsát a 19. század második felében zajló rendezés döntötte el. A Fővárosi Közmunkák Tanácsa és a főváros erről folytatott vitáját az új híd építéséről szóló 1885. évi XXI. tc. indította el. Két problémával állottak szemben. 1. A Belvárost Budával összekötő híd, közlekedési szempontból ideális hídfői nem egymással szemben helyezked-

tek volna el. 2. A pesti oldalon a hídra vezető út létesítése elképzelhetetlen volt nagyarányú bontások nélkül. A vita súlypontjába a hídra vezető út kijelölése és az ezzel kapcsolatos bontások kerültek. Egy erős vállalkozói csoport – élén a szaklaptulajdonos id. Bobula Jánossal – a belvárosi plébániatemplom bontása mellett tört lándzsát. A Mérnök és Építész Egylet új, nagy belvárosi templom építése mellett kardoskodott.

A huzavonát megunó kormány a kérdéssel foglalkozó vegyesbizottság akkori álláspontját az 1893. évi XIV. tc.-ben törvényerőre emeltette az országgyűléssel. E törvény szerint a híd pesti hídfőjét a plébániatemplom előtt kell kialakítani, a hídra vezető utat pedig az akkori Rózsa téren és Sebestyén utcán kell a Hatvani (ma Kossuth L.) utca torkolatáig vezetni. A törvényben impliciten a belvárosi plébániatemplom bontása is benne volt. A döntésbe sem a főváros, sem a F.K.T. nem nyugodott bele. A szabályozás tényleges munkálatainál már a főváros főlényérvényesült. A *Lechner Lajos, Heuffel Adolf* és *Devecsis del Vecchio Ferenc* tervei alapján megvalósult rendezés megsemmisítette a korabeli Pest belvárosának központját. Az Erzsébet hídra vezető főútvonal melletti bontások nyomán eltűnt a – javarészt klasszicista épületek között kialakult – belvárosi kis terek sorozata; Hal-, Rózsa-, Sebestyén-, Plébánia- és Városház tér és körülöttük lebontották a Pesti B. u.-Váci u.-Kígyó u.-Károlyi M. u.-Curia u.-Veres Pálné u.-Irányi u. által határolt tömböt. A bontások áldozatául esett az akkor már elhanyagolt Kúria, a – Rendőrfőkapitánysággént elhasználdott – egykori Grassalkovich-palota, az Athenäum palotája, a sokszor átalakított pesti Városháza, valamint a kegyesrendiek összetett épülettömbje is. A plébániatemplom páratlan művészettörténeti becsét kevesen ismerték fel. Megtartásában a hagyománytiszteletnél is nagyobb szerepet játszott a Bazilika elhúzódo építkezésén okuló magisztrátus irtó-

A Sebestyén tér és a Lakatos utca sarka a Duma utcán át a Hal tér felé nézve. Ez az a barokk és a klasszicizmus batárán virágozott építészeti stílus, aminek alig maradt nyoma. Figyeljünk a nagy geometrikus formákra, a szobrocskákkal díszített sarokerkélyre is.

zása az új nagy templom építésétől. Bár a bontások zöme 1897 őszére lezajlott, a rendezés befejezése a piaristák telkének elhúzódo szabályozása miatt 1914-ig tartott. A *Warga László* által készített szabályozási terv szerint 1914-1918 között felépült új belvárosi rendház elhelyezése és főleg az épületen átvezető utca a rend és a főváros kompromisszumát tükrözi. Az eltűnt térrendszer, bontáskori állapotában helyreállítható – legalábbis virtuálisan. Elég térkép, terv és fotó maradt fenn ahhoz, hogy e területet, épületeivel együtt hitelesen rekonstruáljuk. *Hoppe László* kollégánk a topográfiahoz már az 1990-es évek közepén összerajzolta az utcahomlokzatokat. (Ezek vélhetően megvannak a KÖH-ben. De korunk technikájával ez 3D-ben is elkészíthető. Erre, tudomásom szerint eddig két – egy filmrendezői és egy történészi – kísérlet történt. Mindkettő anyagiakon bukott meg. Érdemes lenne tovább kísérletezni.) ■

Az illusztrációt a BTM Kiscelli Múzeumban őrzött eredeti Klüss-fotókról készült újságban megjelent képekről készítettük.

A Sebestyén tér déli térfala. Az eltérő formák és magasságok kavalkádja tipikus volt a régi belvárosban.

Műtárgyvédelem az internetes árveréseken

KŐSZEGHY-PUSKA ILDIKÓ

Az elektrotechnika kínálta lehetőségekkel élve ma már az emberek határokon átvéelő kereskedelmi ügyleteket bonyolíthatnak le. Az interneten bárki akár árverésre is bocsáthatja eladni kívánt értékét, amennyiben ezt az internetes „árverezőházak” szabályzata nem korlátozza. A műtárgyvédelemmel foglalkozó szakembereknek ezek a végtelen lehetőségek nem csupán sokkal több munkát jelentenek, hanem megoldásra váró problémákat is felvetnek. Az évente kb. ötven hagyományos árverés katalógusainak áttekintése mellett ma már az internetet is figyelni kell, mert védelemre érdemes tétel az ott lebonyolított árveréseken is felbukkanhat. Mivel az örökségvédelmi törvény értelmében a védelem feltétele, hogy a tárgy az ország területén legyen, azokra a műtárgyakra, melyek külföldön vannak, természetesen nem indíthatunk védési eljárást. Sajnos a védelem érvényesítése korántsem egyszerű azon tárgyakkal kapcsolatban sem, melyek Magyarországon vannak. Ezek a nehézségek részben a hagyományos és az internetes árverések közötti különbségekből fakadnak. Hagományos árverések esetében a Hivatal az árverezőházal áll kapcsolatban, nincs is tudomásunk arról, hogy a védendő tárgy bizományban van-e az árverezőnél, vagy a sajátja. Könyves árveréseken a kikiáltó az árverés kezdetekor, valamint akkor is, amikor a védett tárgy kerül kalapács alá, tájékoztatja a közönséget arról, hogy a tárgy védett. Az árve-

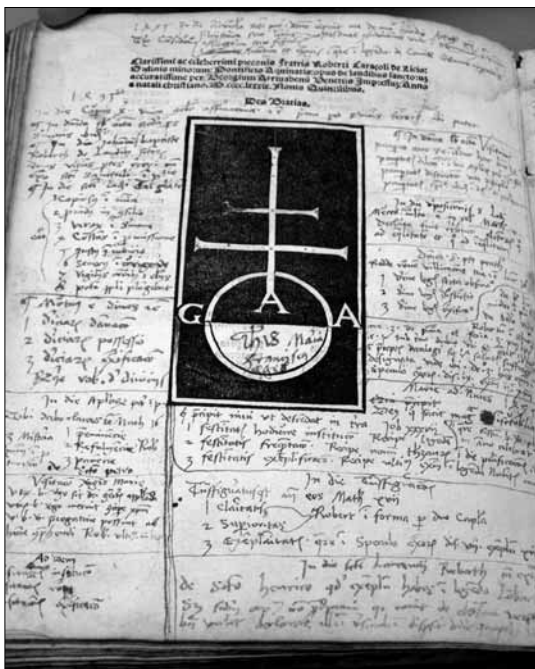
rési katalógusoknak az árverési feltételeket ismerető első oldala információt tartalmaz a védettségről és az állam elővásárlási jogáról. Így tehát minden potenciális vevő tudomást szerezhet az általa megvenni óhajtott termék védettségéről.

Ezzel szemben az internetes árverező társaságok által megszerkesztett árverési feltételek nem foglalkoznak a védettséggel, az ügyvezetők ennek a felelősségét áthárítják az eladóra, mondván, hogy amit ők biztosítanak, az csak a „hely a hálón”, a tartalomért nem felelnek. (Ígás, hogy a tárgyakat sem ők őrzik, hanem az eladó, ellentétben a hagyományos árverések gyakorlatával.) A Hivatal számára lehetővé teszik (a különben egy fantáziánév és számkombináció mögött rejtőző) eladóval való kapcsolatfelvételt, abból a célból, hogy rábeszélje arra, hogy a tétel leírása mellett tájékoztasson a védettségről. Ez egyébként a PT – 1959. évi IV. tv. – 367.§ (1) bekezdése értelmében az eladónak kötelessége is: „Az eladó köteles a vevőt a dolog lényeges tulajdonságairól és a dologgal kapcsolatos fontos követelményekről, különösen a dologra vonatkozó esetleges jogokról és a dologgal kapcsolatos terhekről tájékoztatni. Köteles továbbá az ilyen körülményekre, illetőleg jogokra és terhekre vonatkozó okiratokat a vevőnek átadni.”

Sikeres adásvétel esetén „a kulturális örökség védelméről szóló” 2001. évi LXIV. tv. 51. § (1) bekezdése értelmében a tulajdon átruházásának írásban kell megtörténnie, és lehetőséget kell biztosítani a Hivatal számára, hogy az állam elővásárlási jogát érvényesíthesse (51.§ (4) bek.).

A törvényi garanciák ellenére is mulasztás történt legutóbb egy, az interneten felbukkant védett könyvvel kapcsolatban. A licitálók nem értesültek a tárgy védettségéről annak tulajdonosa által, a tulajdon átruházásáról pedig nem készült írás. Sajnálatos módon ebben az esetben az eladó azt állítja, hogy tájékoztatta a védettségről a vevőt, a vevő pedig tagadja ezt.

A Hivatal jelenleg megpróbálja az internetes árverező társaságokat meggyőzni arról, hogy az ő érdekeiket is az szolgálná, ha szabályosan kereskednének ügyfeleik. Ennek érdekében azt javasoljuk, vegyék bele árverési szabályzatukba, hogy az eladónak kötelessége a tárgy védettségéről tájékoztatni a vevőket a hálón. ■

Caraccioli: Sermones... (ősnymtatvány a 15. sz. végéről)

A fotókat a szerző készítette

Műtárgyak visszaszolgáltatása

Jelentés az EU Irányelvének hazai végrehajtásáról (2004-2007)

BUZINKAY PÉTER

Október 15-i határidővel jelentést kellett eljuttatnunk Brüsszelbe a Vállalkozáspolitikai és Ipari Főigazgatóság (DG Enterprise) megkeresésére a vonatkozó uniós szabályozás végrehajtásáról (A TANÁCS 93/7/EGK IRÁNYELVE (1993. március 15.) a tagállam területéről jogellenesen kiszállított kulturális tárgyak visszaszolgáltatásáról).

Az EU szabályozásában a kultúra tagállami hatáskörbe tartozó terület, így az ezt érintőlegesen szabályozó joganyagok és azok felügyelete is más „miniszteriális területhez” tartoznak (pl. műtárgy-kivitel: Vám- és Adóügyi Főigazgatóság, műtárgy-visszaszolgáltatás: Vállalkozáspolitikai és Ipari Főigazgatóság), míg az Oktatási és Kulturális Főigazgatóság csupán megfigyelői felhatalmazással rendelkezik.

Az elmúlt három évről szóló jelentésünkben mindössze két vonatkozó esetet tudunk ismertetni, de ezek is csak részben tartoztak az adott körbe. Mind a kettő számos tanulsággal szolgál.

Az első eset egy kisméretű, az 1800 körüli századfordulón készült magyar festmény ügye volt. (Köpp Farkas (Kismarton, 1738 – Bécs, 1807): *Augusztus hónap allegóriája* [mészár, gipsz, enyv, tus, földfesték, 25 x 32 cm]) A képet 2004 őszén még a budapesti Szépművészeti Múzeum bírálata nyújtotta be, ahonnan 2005. márciusában érkezett a KÖH-höz a védési javaslat, e ritka és jó állapotban megőrzött jelentős művészettörténeti értékkel bíró darabra. A védési eljárás megindításával és az ideiglenes védettség kimondásával az ügy a szokásosnak tűnő kérvényezésbe terelődött. Az első meglepetést az okozta, mikor pár héttel később kiderült, hogy a kép a bécsi Dorotheum árverező ház „Régi mesterek” árverési kínálatában szerepel. Minderről meggyőződve meg kellett tegyünk a lépéseket: a védett örökségünk részét képező festmény visszaszerzése érdekében fel kellett vennünk a kapcsolatot az EU Irányelv alapján a kijelölt osztrák hatósággal, a Bundesdenkmalamtal, valamint az engedély nélküli kivitel miatt a büntető feljelentést is meg kellett tennünk. Megkeresésünk nyomán az osztrák társhatóság intézkedett is, a festményt a bécsi árverezőházban helybenhagyás mellett lefoglaltatta. Végül azonban a többszöri e-mailen, telefonon és személyesen történt egyeztetésünk nyomán sem sikerült a képet az Irányelv szabályozása alapján visszaszerezni. Az ezzel párhuzamosan folyó rendőrségi eljárás sem vezetett e tekintetben eredményre: sem a bűnügyi, sem az igazságügyi együttműködés, de még a kulturális egyezményekben biztosított nemzetközi csatornákon sem lehetett a tárgy visszaszerzését elérni. Erőfeszítéseinket azonban végül mégis siker koronázta.

Az osztrák társhatóság ugyan a foglaltat követően

egy évvel jelezte, hogy az ügygel kapcsolatban megváltoztatta a jogértelmezését, és az adott festményt nem tartja már az Irányelv 2. kategóriája („műemléktartozékok”) alá eső darabnak, így az értéke alapján egyáltalán az Irányelv hatálya alá sem tarthat. Ezt követően a foglaltat megszüntetését is kezdeményezték, így a festmény a Dorotheum

2006. decemberi árverésén végül vevőre talált, egy magyar műgyűjtő személyében. A festmény tehát ismét visszakerült Budapestre, ahol is a védettségét ismét érvényesíthettük, és az állami elővásárlás jogával élve megszerezhettük a darabot a Magyar Nemzeti Galéria gyűjteménye számára, ahol Köpp Farkas hónapallegória sorozatából már négy másik darab függött az állandó kiállításon.

Az ügy a műtárgyfelügyelet csaknem teljes eszköztárának igénybevételel kívánta, és az Irányelv és minden más igénybevett csatorna hatékonyságának, vagy jogi buktatóinak a megismerése számos tanulsággal szolgált, amelyet – reményeink szerint – a továbbiakban a munkánkban majd eredményesen ki tudunk használni.

A másik eset egy jogellenesen 2007. elején Nagy-Britanniába került különösen értékes órával kapcsolatos. Az óra ugyanis londoni árverésen kelt el 2007. áprilisában, ahol orosz vevője kiviteli engedélyt kért rá. Mivel azonban az angol társhatóságunk előtt az óra magyar származása ismert volt, megkerestünk minket, élve a gyanúperrel, hogy ennek a darabnak a Magyarországról Londonba történő kiszállítása engedély nélkül történhetett. Többszöri levélváltás nyomán sikerült tisztázni, hogy pontosan milyen óráról is van szó, és hogy a KÖH ennek kiviteléhez valóban nem adott engedélyt. Mivel azonban az angol felek a további adatkéréseinkre nem válaszoltak, és a magyar rendőri szervek is azt a tájékoztatást

Köpp Farkas (Kismarton, 1738 – Bécs, 1807): Augusztus hónap allegóriája (mészár, gipsz, enyv, tus, földfesték, 25 x 32 cm) – megmentve a Magyar Nemzeti Galéria gyűjteménye számára

adták, hogy a rendelkezésre álló kevés adat alapján az ügy nem vihető végig sikeresen, a „nyomozást“ be kellett fejezzük. Szerencsés módon az ügy itt mégsem zárult le, hanem 2008. januárjától újabb fordulatot véve, az órával együtt már Budapesten folytathattuk a védési eljárásunkat. Tekintettel arra, hogy az ügy még nem zárult le, de a Bizottsági jelentés időkereteit is túllépi, az ismertetését itt befejezzük, reménykedve, hogy hamarosan az ügy örökségvédelmi szempontból sikeres lezárásáról is hírt adhatunk.

A Brüsszelbe megküldött jelentésünk 13 oldalas formanyomtatványát kitöltve lehetőségünk nyílt a tagállami érdekeink, álláspontunk megfogalmazására is. Így hangot adhattunk annak is, hogy az Irányelv tárgyi hatályát szükségesnek tartjuk

kiterjeszteni, a szabályos eljárás nyomán egyedileg védetté nyilvánított kulturális javakra is, hiszen Magyarországon ezek is az EU joganyaga szerinti „Művészeti, történelmi vagy régészeti értéket képviselő nemzeti kincsek“ körébe tartoznak. (Lásd a Köpp festmény ügyének tanulságát!) Ugyanakkor szükségesnek tartottuk az Irányelv (és a műtárgykiviteli Rendelet) végrehajtásáért felelős tagállami szervek szorosabb együttműködésének kialakítását is pl. nyilvántartásaink összekapcsolása révén, de a belső, tagállamok közötti nemzeti műtárgykiviteli engedélyek szabványosítását, egységesítését is támogattuk. A Bizottságnak a tagállamok által megküldött jelentéseket összegeznie kell és egységes formában, elemzéssel, következtetésekkel együtt kell majd közzétennie. ■

Lopott műtárgyak restitúciója:

Böhm Pál: Pihenő cigánycsalád

A KÖH-nek, mint kulturális hatóságnak és a Hivatalnak a lopott műtárgyakkal kapcsolatos feladatkörei alapvetően az elvesztett kulturális örökség visszaszerzésére irányulnak. Ez a kulturális ágazat eszközeivel egészíti ki, illetve az idő múlásával már helyettesíti is a bűnüldöző szervek ezirányú munkáját. A bűncselekmény elévültével ugyanis a rendőrség a műtárgylopásra vonatkozó iratokat is leselejtezi, megsemmisíti. A KÖH adatbázisa tehát néhány év elteltével hiánypótló és egyedülálló adatforrássá válik. A jelen esetben azonban még szerencsére az elévülési időn belül, a 2004. szilveszterén elkövetett lopás után három évvel egy budapesti aukciósház (*Belvedere Szalon, Galéria és Aukciósház* 18. művészeti árverés, 2007. dec. 1., 162. tétel) kínálatában bukkant fel ez az érdekes családi házból többedmagával ellopott festmény.

A KÖH védett műtárgyakkal kapcsolatos feladatkörei miatt az aukciósházak rendszeresen megküldik katalógusaikat a Hivatal Műtárgyfelügyeleti Irodájának. Ez esetben is így történt, amikor az Iroda munkatársai észlelték a fenti egyezést.

A körütekintő tájékozódás nyomán (hiszen e képek és a témának számtalan változata, hamisítványa kering a műkereskedelemben) a feltehető egyezést jeleztük az eljáró rendőrkapitányságnak. A rendőrség a festményt a belvárosi aukciósházban le is foglalta, majd szakértő igénybevételevel elvégeztette az egyértelmű azonosítást, így a festményt végül a károsult tulajdonosának vissza tudták juttatni. A csaknem egymillió értékű festmény visszaszerzése önmagában is jelentős esemény, de ezen túlmenően tanulságokkal is szolgál. A műtárgyforgalom résztvevői, a műkereskedők és műtárgyvásárlók számára ismételt figyelmeztetés, hogy ma már nem lehet műtárgyakat tisztázott eredet, proveniencia nélkül adni-venni. Reméljük, hogy az ilyen események a KÖH lopott-műtárgy adatbázisának folyamatos használatát, a lopott műtárgyak nagyobb számú megkerülését illetve forgalmuk visszaszorulását eredményezik majd.

Az eset ugyanakkor a KÖH számára ismételt felveti a kérdést, hogy az aukcióra – évente tízezres nagyságrendben – kerülő tárgyak ellenőrzése hogyan valósítható meg hatékonyan és eredményesen. A forgalomból ugyanis elemi érdekünk, hogy kiszűrjük a védetté nyilvánított műtárgyakat, de a lopottakat is. A lopottak közül természetesen előnyt kell élvezzen a védett körbe tartozó műtárgy, azaz a közgyűjteményi, a műemléktartozék és a műtárgyfelügyelet által védetté nyilvánított tárgyállomány kiszűrése, visszaszerzése. (Ez a ma már kb. 1800 tételt számláló lopott-műtárgy adatbázisunknak kb. egyharmada.) Ezt a munkát jelenleg manuálisan végezzük, azaz a katalógusokat kézbe véve egyenként hasonlítjuk össze a darabokat a nyilvántartásainkkal, ami ilyen nagyságrendnél természetesen rengeteg hibalehetőséggel járhat, ezért szükséges lenne ehhez valamiféle informatikai támogatás is. (Ennek elemei reményeink szerint a jelenleg futó Egyablakos vámügyintézés kialakítása projektünk keretében meg is valósulhatnak.) ■

Böhm Pál
(Nagyvárad,
1839 – München,
1905): *Pihenő
cigánycsalád*
(*Olaj, vászon,*
68x106,5 cm,
jelezve jobbra
lent: BÖHM
PÁL) – lopás:
Érd, magántulajdon,
2004.
december 31.

Haydn-szobor közadakozásból

A Fertőd-Eszterházi Esterházy-kastélyban augusztus végéig nyitva tartó kiállítással lezárult a Műemlékek Nemzeti Gondnoksága által még az év elején meghirdetett Haydn-szoborpályázat. Mint korábban hírül adtuk, a megvalósításra kerülő mű kiválasztásában az intézmény részben a szakmai zsűri, részben pedig a kiállítást megtekintő közönség véleménye alapján kívánt dönteni. Ez a döntés szeptember elején megszületett: a pályázat nyertese *Baráz Tamás* és *Erős Apolka* szobrászok két variációban is elkészített munkája lett. *Varga Kálmán*, a Nemzeti Gondnokság igazgatója szerint a döntésnél könnyű helyzetben voltak, mivel a Képző- és Iparművészeti Lektorátus zsűrijének álláspontja és a közönség ízlése egybeesett: a pályaműveket bemutató kiállítás látogatói közül közel másfél ezren voksoltak a művekre, s a leadott szavazatok mintegy 50 %-át kapta a Baráz-Erős művészpáros munkája.

A Joseph Haydnt, mint halhatatlan művészt és Esterházy „Fényes” Miklóst, mint mecénást megformázó szobrokat a jövő évi Haydn-rendezvények keretében állítják fel, előreláthatólag június hónapban. Költségei a számítások szerint 25 millió forintba rúgnak, s ezt az összeget a Műemlékek Nemzeti Gondnoksága – amint ezt Varga Kálmán elmondta – országos közadakozásból kívánják előteremteni. A nemes hagyományokat felelevenítő közadakozási akciókat októberben indítják, s nemcsak szponzorok jelentősebb támogatására, hanem a zeneszerető emberek kisebb-nagyobb hozzájárulására is számítanak.

Megújul a Dísz téri homlokzat

Az intézmény székhelyéül szolgáló Dísz tér 15. alatti kis palota két középkori ház egyesítéséből és újjáépítéséből jött létre Buda töröktől való visszafoglalása után. Tulajdonosa 1760-tól a francia származású De La Motte Ferenc császári alezredes, s az ő nevéhez köthetők az emeleti termek falképeinek elkészítetetésén túl a kapualjnak, a mai homlokzatnak és az udvari oldalon húzódó árkádos folyosónak a megépítése is. Az épület és annak homlokzata a vári lakóépületek egyik gyöngyszeme, látványa pedig az összkép fontos eleme.

Mára az épület homlokzatának műszaki állapota megromlott, ezért a Műemlékek Nemzeti Gondnoksága elhatározta az épület felújítását. A jövő év tavaszán kerül sor a nyílászárók kőkereteinek tisztítására, a vakolati hibák, leázások javítására, kisebb bádogos munkákra és a teljes homlokzat – a meglévő okkeres színnel történő – újjászínezésére. A munkák fedezetének előteremtésére az intézmény a Budai Vároltalmazó Közhasznú Közalapítványhoz nyújtott be pályázatot, amely kedvező döntés hozott: a vári homlokzatmegújítási program keretéből 2,5 millió forinttal támogatja a Műemlékek Nemzeti Gondnokságának kezdeményezését.

Újabb uniós projekt indulhat a Műemlékek Nemzeti Gondnokságán.

Csaknem 900 millió forintból újulhat meg a majki remeteség

Kihirdették a Közép-Dunántúli Régióban a régió arculatát meghatározni képes turisztikai vonzerők támogatására kiírt pályázat eredményeit, amelyen az Oroszlány – Majkpuszta Kamalduli Remeteség rekonstrukciója és turisztikai hasznosítására 787 millió forint támogatást ítélt meg.

Pál Béla, a Közép-Dunántúli Fejlesztési Tanács elnöke a veszprémi Érseki Palota dísztermében megtartott sajtótájékoztatón bejelentette, a pályázaton három Veszprém megyei, két Fejér, valamint három Komárom-Esztergom megyei projekt nyert el támogatást több mint 4,8 milliárd forint értékben.

A Műemlékek Nemzeti Gondnoksága, mint a majki műemlékegyüttes vagyongazdálkodója pályázott az idén januárban, a Közép-Dunántúli Operatív Program keretében kiírt pályázatra, a remeteség kolostor-épületének (Foresteria) műemléki rekonstrukciója és turisztikai hasznosítása megvalósulása érdekében. A benyújtott projekt teljes költsége 884 millió forint, amelynek 85 százalékára pályázott az intézmény. A Műemlékek Nemzeti Gondnokságának ez a harmadik sikeres uniós projektje.

A pályázat célja egy komplex projekt megvalósítása, amely jelentős beruházási elemeket ötvöz korszerű, piacorientált üzemeltetési eszközökkel. Elemei az épületegyüttes barokk főépületének, a Foresteria épületének egységes helyreállítása a műemléki értékek károsodása nélkül, programokra alkalmas terek kialakítása, a látogatószám növelésének és a turizmus fenntartható fejlesztésének érdekében.

A pályázat eredményének kihirdetése után Műemlékek Nemzeti Gondnoksága 2009-ben kezdheti meg a kolostorépület teljes szerkezeti és külső helyreállítását, a pince, a földszint, valamint a padlás felújítását, műemléki rekonstrukcióját, a belső-udvar felújítását, a látogatóközpont és azzal összefüggő szolgáltatások elhelyezését. A rekonstrukció várhatóan 2010. november végén fejeződik be, ám a munkálatok ideje alatt is látogatható lesz a műemlékegyüttes.

2009-ben megkezdődik a kolostorépület teljes szerkezeti és külső helyreállítása, de a 2010-ig tartó rekonstrukció ideje alatt is látogatható lesz a műemlékegyüttes

Fotó: MNG

Reneszánsz Látványtár – avagy virtuális utazás a múltba

Kiállítás a reneszánsz kor építészetéről a Magyar Nemzeti Múzeumban

BUZÁS GERGELY

A Reneszánsz Év 2008 rendezvénysorozat számtalan kiállításán a reneszánsz korának építésze eddig alig kapott hangsúlyt. Ez érthető is, hiszen az építészet az egyik legösszetettebb és legmonumentálisabb művészeti ág, amelynek egy kiállításon való megjelenítése nehéz feladat. A kiállítások rendezői általában nem-

tással, sőt még műtárgynak sem igazán nevezhető. Valójában az egykor létezett, de mára elpusztult néhai műalkotás egyik legfontosabb történeti forrása. A reneszánsz kor magyarországi építészeti alkotásainak döntő többsége – és éppen a legfontosabbak – mára elpusztultak. Am emléküik soha sem tűnt el. A budai vagy a visegrádi királyi palota, Kinizsi Pál nagyvásonyi vára, Eger hatalmas erődje máig élnek az utókor történelmi tudatában, a társadalom kollektív emlékezetében. Ma álló csonka romjaik viszont hamis képet nyújtanak róluk. A kutató feladata, hogy ezt a képet minél hitelesebbé tegye. Ezt a nehéz és felelősségteljes munkát az egykori épületek fennmaradt töredékeire, régészeti felárt maradványaira, korabeli ábrázolásaira és leírásaira alapozhatja. Ezek révén – megfelelő szakértelemmel – megalkothatja ezeknek az épületeknek tudományos rekonstrukcióját, virtuális képét. A Nemzeti Múzeum új kiállításának rendezői és a kiállítás készítésében részt vevő több tucatnyi régész, történész, építész, művészettörténész azt tekintette fő feladatának, hogy a magyar reneszánszról a köztudatba beivódott romantikus és homályos képet tudományosabbá, élesebbé, vizuálissá és materiálissá tegye, így hitelesebbé váljanak ismereteink a magyar történelem e kiemelkedő jelentőségű korszakáról.

A kiállítás az 1480-1580 közötti egy évszázad építészeti alkotásaira koncentrálna, bár néhol a késő- reneszánsz továbbélését követve a 17. század közepéig is elmegy. Igyekszik a látogatóban tudatosítani, hogy a korszak első felében a reneszánsz és a későgotika egymás mellett élő, sőt egymással néha keveredő stílusként párhuzamosan létezett. Ezért, mintegy ízelítőként, bemutatja a későgotika legnagyobb szerkezeteit: a háló- és csillagboltozatokat, megismertet azok tervezésének és építésének szabályaival. A reneszánsz építészet tárgyalása az itáliai eredetű stílus, antik művészetből merített formáinak bemutatásával kezdődik. A jórészt a budai palotából származó klasszikus formálású párkányzatok, oszlopok és más tagozatok mellett a kor építészeti szakkönyveiből és azok ábráiból tekinthet meg a látogató egy gazdag válogatást. A konkrét magyarországi emlékművek tárgyalása három részre oszlik. Az első teremben a Mátyás- és Jagelló-kori királyi paloták (Buda, Visegrád) és kisebb uralkodói rezidenciák (Tata, Nyék), a másodikban az egyházi központok (Esztergom, Pécs, Pécsvárad, Gyulafehérvár) a harmadikban a nemesi, arisztokrata rezidenciák (Nagyvásony, Siklós, Nyírbátor, Devecser), a későreneszánsz kastélyok (Sárospatak, Beregszentmiklós, Pácín, Vaja, Golop, Monok, Kéked) és erődök (Komárom, Győr, Eger, Szatmár, Érsekújvár) példáin mutatja be a kiállítás

„A reneszánsz kor magyarországi építészeti alkotásainak döntő többsége mára elpusztult. Am emléküik soha sem tűnt el. A budai vagy a visegrádi királyi palota, Kinizsi Pál nagyvásonyi vára, Eger hatalmas erődje máig élnek az utókor történelmi tudatában, a társadalom kollektív emlékezetében.“

A visegrádi királyi palota zárterkélyeinek rekonstrukciós rajza.

igen vállalkoznak többre, mint néhány építészeti elem, kőfaragvány töredékeinek bemutatására és esetleg 19. századi – önmagukban is muzeális jelentőségű – épület-felmérési rajznak a kiállítására. A töredék azonban nem azonos az építészeti alko-

a korszak építészetét. A korareneszánsz kőszobrászatot egy összefüggő emlékcsoport: oltárok (a diósgyőri és a sárospataki oltár töredékei) és monumentális tabernákulumok (Visegrád, Pest, Pécs), valamint a legkorábbi fennmaradt reneszánsz tumba: Báthori István vajda nyírjátóri síremléke illusztrálja. A méretük vagy őrzési helyük miatt eredeti formájukban egy múzeumi tárlaton ki nem állítható reliefek bemutatásához modern leképezési technikákat alkalmaztak a kiállítás készítői: fotogrammetriai felméréseket és térszkeneléseket. Ezek egyúttal lehetővé tették az eredeti művek szétszóródott darabjainak virtuális egyesítését is. Az emlékeket a faragott kövek, korabeli ábrázolások, újkori vagy modern felmérések mellett makettek, képernyőkön, kivetítőkön látható számítógépes rekonstrukciók jelenítik meg. Ez utóbbiak értelmezik, a látogató számára is érthetővé teszik az egyébként csak a szakember számára érdekes töredékeket és történeti forrásokat. A kiállítás lehetőséget teremtett néhány újonnan előkerült vagy eddig méltatlanul elfeledett emlék bemutatására is: a budai vár egyik monumentális reneszánsz kapuzatának a Rác-fürdő forrásfoglalatából újonnan előkerült szemöldökpárkányai, a tatai vár reneszánsz loggiájának töredékei, a silklósi vár címeres, puttós lunettája, a visegrádi ferences kolostornak, a somogyvári bencés apátságának és egy ismeretlen, ma a Nemzeti Múzeumban őrzött temp-

lomboltozatnak az elemei elsőként kerültek a nagyközönség és a szakmai nyilvánosság elé.

A kiállítás másik nézőpontja a reneszánsz világ és korunk viszonya. Míg a kiállítás központi része a kortárs tudomány viszonyát szemlélteti a múlt emlékeihez, addig a bevezető rész a kortárs képzőművészetnek a reneszánszhoz való viszonyát szemlélteti *König Frigyes* grafikáin, festményein és reliefjein, valamint Polgár Botond szobrain keresztül.

A kiállítás lezáró terme túllép az építészet és művészet határain, és a kor katonáinak, a lovagoknak és a huszároknak a világát mutatja be fegyvereik, páncéljaik és korabeli ábrázolások segítségével.

A Magyar Nemzeti Múzeum látványtárának fő célja, hogy a múzeumokat látogató közönség előtt szemléletesen és érdekesen bemutassa a régészeti, történeti, művészettörténeti kutatás hasznát és értelmét, bebizonyítsa azt, hogy kőtöredékek, falmaradványok, gyűjteményekben őrzött tárgyak nem a modern életet akadályozó fölösleges lomok, hanem egy gazdag múltnak ma is gyönyörködtető és a jövő számára is példát nyújtó emlékei. Nem egy kiválasztott kaszt féltve őrzött titkainak letéteményesei, hanem mindannyiunk közös öröksége, melynek megismerése mindenki számára szabadon elérhető. A kutatók feladata pedig az, hogy ehhez a legjobb tudásuk szerint, minden elérhető eszközzel segítséget nyújtsanak. ■

„A budai királyi palota – A Nemzeti Múzeum új kiállításának rendezői és a kiállítás készítésében részt vevő több tucatnyi régész, történetész, építész, művészettörténetész azt tekintette fő feladatának, hogy a magyar reneszánszról a köztudatba beivódott romantikus és homályos képet tudományosabbá, élesebbé, vizuálissá és materiálissá tegye.“

Uniós forrásokból megkezdődhet a Gödöllői Királyi Kastély komplex fejlesztése

A Gödöllői Királyi Kastély a közép-magyarországi régió fővároson kívüli területeinek egyik leglátogatottabb, a „Sisi út“ révén nemzetközileg is ismert, népszerű turisztikai attrakciója. Az Új Magyarország Fejlesztési Terv 145 milliárd forintos támogatásának köszönhetően 2010 első félévében elkészülhet a Kastély komplex, környezetbarát üzemeltetését lehetővé tevő újjáépítése.

Az ÚMFT támogatásával közel 2000 m² területen megújul majd a kastélyépület, megnövekszik a kiállítótér, így magasabb színvonalú kiállítások, nagyrendezvények megtartására is alkalmassá válik az épület. Atépitik az egykoron a királyi gyermekek lakosztályaként működő Gizella-szárnyat, amely kiállítóteremként kap új funkciót. A Rudolf-szárnyban múzeumi tér kap helyet, mely időszakos kiállítá-

sok helyszínékként, valamint interaktív bemutatóhelyként működik majd. Befejeződik a Sörpince rekonstrukciója is. A Kastélypark 52 ezer m²-en nyeri vissza régi pompáját, megszépül a Bástya alatti tér és megújul az Erzsébet terasz és lépcső is. A látogatható területeket teljes mértékben akadálymentesítik.

A fejlesztést követően családbarát szolgáltatásokkal is kiegészül a látogatóhely kínálata. Rendszeresek lesznek a múzeumi pedagógiai foglalkozások és a fogyatékosok számára is teljes körűen elérhetővé válnak a látványosságok. A projekt részét képező képzési program fejleszti a kastélyban dolgozók informatikai, nyelvi ismereteit. A projekt tervezett összköltségvetése 1,6 milliárd forint, amelyhez 145 milliárd forint támogatást nyert el a projekt. (MTI)

A pilismaróti késő római erőd jelene és jövője

Ez év júniusában ezzel a címmel tartott előadást e sorok írója Pilismaróton az ICOMOS Magyar Nemzeti Bizottság Régészeti Műemlékhelyek Szakbizottsága nyilvános ülésén a kishegyi erőd sorsáról, a későrómai limesről és ezen belül a Pilismarót-kishegyi erőd jelentőségéről, s kérésünkre tudósít a tanácskozásról.

GRÓH DÁNIEL

Winkler Gusztáv (BME Térinformatikai és fotogrammetriai tanszék) ismertette e kishegyi erőd területén az utóbbi években végzett mérései eredményét. A mérések új, eddig ismeretlen falszakaszokat dokumentáltak, amelyek régészeti ellenőrzését mindenképpen el kell végezni.

Benkovics László Pilismarót polgármestere ismertette a település turisztikai fejlesztési terveit, amelyekben többek között nemzetközi evezőspálya, golfpálya létesítése, Basaharcon wellness központ szálloda építése, geológiai bemutatóhely, és kerékpárút építése is szerepel. Ehhez kapcsolódva hangsúlyozta a római emlékek feltárásának és bemutatásának szükségességét és az önkormányzat ilyen irányú elkötelezettségét. A fejlesztésekhez pályázati támogatás, beruházói szándék és az érintett földtulajdonosok együttműködése szükséges. Elmondta, hogy a kishegyi erődöt az önkormányzat teljesen saját tulajdonba szeretné venni, illetve a műemléki és kulturális hasznosításra váró Heckenast villa kertjében az ott látható falmaradványokat be akarják mutatni. Felhívta a figyelmet a Duna-parton levő római emlékek veszélyeztettségére és védelem szükségességére. A római emlékek feltárásában az önkormányzat szívesen segítene például nyári régész táborok szervezésével.

A továbbiakban Visy Zsolt, a Bizottság elnöke (pécsi Tudományegyetem), ismertette az európai – ezen belül a magyarországi – limes-szakasz világörökség pályázata előkészítő munkáinak újabb eredményeit és a helyi aktualitásokat. Délután a program a kishegyi erőd helyszíni bejárásával, illetve dunai hajókirándulással zárult.

A kishegyi erőd és Pilismarót többi római emlékének jövője a jelek szerint biztos alapokon nyugszik. Vegyük sorra a múlt kutatási eredményeit.

A római birodalom területén Diocletianus császár uralkodásakor (284-305) számolhatunk újfajta céltudatos építőtevékenységgel. Ebben az időben kezdődik a megszokott táborsémától eltérő erődítmények építése. Az új erődöket többnyire magaslatokon, hegyeken létesítették, alaprajzuk a terep adottságaihoz igazodott. A késő római építményeket úgy tervezték, hogy megközelítésük minél nehezebb legyen. (A korábbi négy kapu helyett ezek az erődök csak egy kapuval rendelkeztek.) A tetrarchiai épületek közül legkorábbinak látszik a pilismaróti Kishegyen épült katonai tábor. A római erőd falait *Rómer Flóris* ismerte fel, majd *Fröblich Róbert* azonosította. Ad Herculem castra-jával. 1906-ban *Finály Gábor* végezte az első (és ez idáig utolsó) ásatást a területen, feltárva a tábor déli és délkeleti falát, hét félkörös tornyot és belső épületeket. A tábor említése az Itinerarium Antonini-ben arra utal, hogy építése Diocletianus császár uralkodása ide-

jén zajlott, 294-297 között. Létrejöttével a limes dunakanyari szakasza jelentősen megerősödött. A terepalakulathoz igazodó, szabálytalan alaprajzú tábor 340 x 133 m méretű, keleti szélessége mindössze 31 m, falvastagsága 180 cm. Valószínűleg egy kapuja lehetett.

A töredékes U alakú oldaltornyok egyszerre készültek az erőd zárófalaival.

A második építési periódusban félkörös, 4,5 x 64 m alapterületű oldaltornyokat építettek a déli zárófalra. A munkálatok pontos időpontját nem tudjuk. Az oldaltornyok eltérő alaprajza alapján több átépítési időszakot tételeztek fel, amit az ásatási megfigyelések is megerősítenek. Különböző vélemények elképzelhetőnek tartanak a IV. század első felében végmenő bővítést, de nem zárják ki, hogy mindegyik csak I. Valentinianus uralkodása idején kerülhetett sor. A Valentinianus-kori bővítést egy legyező alakú saroktorony töredékes rommaradványa igazolja.

Meg kell jegyeznünk azonban, hogy többek közt pl. a 294-ben épült Burg bei Stein-i erőd oldaltornyai is hasonló szerkezetűek, ezért felmerült annak lehetősége is, hogy Ad Herculem félkörös oldaltornyai is korábban, még Diocletianus uralkodása idején, esetleg I. Constantinus uralkodásának kezdetén épültek. Emellett szól, hogy az ásatás során másodlagosan felhasznált kőemlékek nem kerültek elő, továbbá a félkörös oldaltornyoknál korábbi oldaltornyokat megfigyelni nem lehetett, mivel az egyetlen biztosan U alakú torony egy saroknál helyezkedik el, végül e típus párhuzamai jóval korábbiak, mint Valentinianus kora. Ilyen toronytípust Pannoniában hiteles feltárásból másutt is keveset találtak.

Belső épületei közül a horreumot – alapterülete 33 x 27 m, falvastagsága 116 cm – és két, apszissal lezárt épületet ismerjük.

Az itt állomásozó csapatjegységek közül az Equites Dalmatae (Not.Dign. occ.XXXIII.33) és az Auxilia Herculensia nevét ismerjük (Not.Dign. occ. XXXI-II. 46) Az előkerült éremanyag – ami azonban sajnos stratigráfiailag értékelhetetlen – korban I. Constantinstól I.Valentinianusig terjed. Az ismert téglabélyegek: Quadriburgum, Corta Vicensis, Terentius dux, Frigeridus dux is a IV. század utolsó harmadából valók. Az erődöt az V. század első évtizedeiben még használták. A táborhoz tartozó temető a IV. század második felétől az V. század elejéig volt használatban.

Ad Herculem katonai tábora egyedülálló védelmi struktúra része volt. A szűkebb értelemben vett Dunakanyar (Pilismarót és a Szentendrei-szigetsűcs között) legkevesebb hét kiemelt objektuma (Szob, Verőce: kikötőerődök; Visegrád-Sibrik-domb, Pilismarót-Kishegy: katonai táborok; Pilismarót-Malompaták, Visegrád-Gizellamajor, Kisoroszi-Kápolna: kiserődök) alkotta ezt a záró rendszert, amelynek minden eleme fennállt I. Valentinianus idején.

A táborok és erődök területéről a folyó bal parti részeinek csak egyes szakaszait tarthatták egyszerre ellenőrzés alatt, míg a támadó, vagy a limest átlépni szándékozó fél a szemközti Hegyestetőről, amely a Börzsöny hegység legdélebbi pontja és 482 m magas, az egész védelmi rendszer működését kikémlelhette. A Visegrád-gizellamajori erőd, mint egy egyenlőszárú háromszög déli csúcsa, a másik két csúccsal (Visegrád-Sibrik, Pilismarót-Kishegy) látótávolságban lévő kommunikációs összekötő vonal kulcspozícióját töltötte be. E struktúrához kapcsolódott a Börzsöny-hegységet jobbról-balról megkerülő két természetes útvonal dunai kijáratá elé épített két objektum, a szobi hídfőállás és a verőcei erőd, illetve a Verőce – Visegrád vonalon a Szentendrei-sziget nyugati végét ellenőrzése alatt tartó Kisorroszi-Kápolna helyén lévő erőd. A szűkebb Dunakanyar vidéket ez a hét pontos védőháló őrizte, ahol szükségesnek látszott, őrtornyokkal kiegészítve. Ez a megoldás az ausztriai és magyarországi limes-szakaszokat tekintve is párhuzamok nélküli: összefogta a különböző objektumokat, megeremte ezzel egy tájegység új szemléletű defenzív struktúráját. Bár a rendszer önmagában is tökéletes egységet alkot, mint láttuk, egyáltalán nem statikus: Verőce, Dunakeszi és Göd erődjével kapcsolódik a szarmata sáncrendszerhez, Cirpivel Castra Constantiahoz, nyugaton pedig Hideglelőskereszt erődjével Solvához (és Tokodhoz). A rendszer II. Constantius uralkodásának első évtizedét követően zárópontja a lineáris sáncoknak, a „fossatum sarmatiae“-nek, végső kiépítése I. Valentinianus korában fejeződött be. Pilismarót területét figyelembe véve hasonló, vagy még gazdagabb lehetőségei vannak/lehetnek,

mint pl. Visegrádnak. A basaharci őt, a dunamelléki kettő, illetve a hajókikötő közelében lévő egy őrtorony, valamint a Malom-pataki kiserőd (amelyet belep a gaz, falait növények bomlasztják) és a Kishegyi katonai tábor tíz bemutatható vagy részben bemutatható építményt jelent(het).

A Pilismarót-kishegyi erőd és a további római emlékek jelene azonban sokkal kevesebb bizakodásra ad okot. Mint láttuk az erőd területe több tulajdonos birtokában van ma is, a felszínen is látható falmaradványok állaga folyamatosan és felgyorsulva romlik, illetve semmisül meg. Az egyetlen dolog, a derűlátásra Winkler Gusztáv (BME Térinformatikai és Fotogrammetriai Tanszék) és diákjainak több éves munkálkodása az erőd teljes területének felmérésére. Munkájuk során több olyan új falmaradványra bukkantak, amelyeknek mielőbbi régészeti kutatására lenne szükség. A feltárás talán tisztázhatná a római kori építési periódusokat, valamint későbbi (Árpád-kor!?) falazások, alakítások meglétét. Az ülésen részvevő *Horváth István*, (Esztergom, Balassa Bálint Múzeum) szóbeli ígéretet tett olyan régész kijelölésére, aki ezt a többéves, évtizedes munkát szívügyének tekintve vállalná. Augusztus végére pedig megalakult a Visegrád székhelyű Soproni Sándor Egyesület pilismaróti sejtje. Az Egyesület célkitűzései közt szerepel a kistérségi (dunakanyari) összefogás megeremtése a római emlékek megmentése, gondozása érdekében. A római emlékek műemléki, régészeti védelmét a KÖH, a kutatási tervek megalkotását a Balassa Bálint Múzeum és a Pilismaróti Önkormányzat kezdeményezheti. Reméljük!

Az adatok és a jegyzőkönyv megtekintéséért köszönet illeti *Gróf Pétert*, a Bizottság titkárát. ■

A RAMNYE – idén

Az idei egri, a 38. *Román András Műemlékvédelmi Nyári Egyetem* előadásait a *Ki törődik és hogyan településeinkkel?* központi témája köré szerveztük. A választott téma egy kétéves ciklus második része volt. A városok, települések fejlődésének és változásának történeti vonatkozásait, a megoldások elméleti és gyakorlati kérdéseit kiváló hazai, és külföldi (angol, cseh, osztrák és portugál) előadók mutatták be. A szokásos egynapos tanulmányúton a régió különböző történeti és gazdasági hátterű településeivel ismerkedhettek meg a hazai, a környező és az olyan távoli országok szakemberei, mint Egyiptom, az USA és Venezuela.

A tanulmányút során meglátogattuk egyebek mellett Mezőkövesd „hadas” település részét, Mezőkeresztest, Diósgyőr lakó- és ipari együttesét. Eger történeti belvárosának, múltjának és jelenének egy egész délutánt szenteltünk. Az egri beszélgetést a város polgármestere és a KÖH elnöke vezette.

Az egyetem levezető elnöke *Meggyesi Tamás* professzor emeritus volt, aki a nyári egyetem ünnepélyes zárására *Ki törődik és hogyan településeinkkel? II.* – „Csepp a tengerben, vagy tenger a cseppben” címmel foglalta össze.

A RAMNYE 38. évfolyamának előadásai a következő négy témakört fogták át:

1. értékvédelem a városfejlődés jelen tendenciái között
2. értékvédelem a térségi kapcsolatok és a települési táj erőterében
3. a történeti városok megújulásának esélyei
4. a 20. század „történeti városai”

ad1. A kulturális örökségvédelem többszereplős folyamat, amiben közvetve az EU, közvetlenül az állam, a régiók és a települési önkormányzatok mellett a civil szervezetek, az alapítványok és az egyes személyek is fontos szerepet játszanak. A folyamat akkor sikeres, ha e szereplők a fejlesztéssel és egymással együttműködnek, és rendszeres dialógust folytatnak egymással.

ad2. A kulturális örökség mindig része egy települési tájnak és kultúrának. Az örökségvédelem csak akkor fenntartható, ha szerves része a település fejlődésének, ill. fejlesztésének, vagyis integrált jellegű, és kapcsolódik a tágabb értelemben vett táj- és környezetvédelmi politikához is.

ad3. A történeti városok védelmében az egyedi és a területi értékvédelemnek, valamint a közterületek komplex megújításának egyaránt szerepet kell biztosítani. A történeti városok védelme akkor nevezhető szervesnek, ha a fejlesztés kis lépésekben és a kialakult települési szövethez igazodóan történik.

ad4. A 20. század egyes sajátos környezeti formációi, mint pl. a felbagyott iparterületek, a munkáskolóniák, a villanegyedek vagy a tervezett kertvárosok mára a történeti örökség részévé váltak, amik részben újrabasznosítására, részben védelemre és megújításra szorulnak.

A régi és az új épületek viszonyában mindig a régi a kiszolgáltatót, amit az idősek kijáró tisztelttel és szeretettel kell kezelni. A meglévő épület- vagy városrész olyan csepp a tengerben, ami felértékelheti az újat, és ezzel, gazdasági racionalitással is rendelkezik.

Kovács Erzsébet
az ICOMOS MNB alelnöke

Rákóczi, az államférfi

Művelődéstörténeti konferencia Sárospatakon

NAGY ZOLTÁN

Az évfordulókhoz kapcsolódva, ezúttal is a későreneszánsz jegyében tartotta idei, immár XII. művelődéstörténeti konferenciáját Sárospatakon a Magyar Nemzeti Múzeum Rákóczi Múzeuma. Ezt a műhelymunkát – mondta *Jósvainé Dankó Katalin* igazgató – *Feld Istvánnal* közösen, a Vöröstorony átadásának évében, 1995-ben kezdték el. 2000-ben *Lórántffy Zsuzsanna*, 2003-ban a Rákóczi szabadságharc kibontakozása, most pedig II. Rákóczi Ferenc az államférfi, illetve a sárospataki országgyűlés volt a tanácskozási fő témája, és ehhez kapcsolódtak az ország több múzeumából, tudományos intézetéből érkezett kutatók előadásai.

Bevezető előadásában *R. Várkonyi Ágnes* hangsúlyozta, hogy 1708 izgalmas év volt a szabadságharc történetében, mert ez az esztendő összegezte azokat a törekvéseket, amelyekért a szabadságharc megindult, s Rákóczi egy új magyar állam kiépítését kezdte. Az év elején a császári udvar ajánlatot tett, hogy amnesztiát ad, elfelejti a trónfosztást, de a szabadságharc eredményeit nem volt hajlandó elismerni. Rákócziéknek dönteniük kellett, mivel Európában befejezéshez közeledtek a háborúk, a hadviselő felek már a béketárgyalásokra készültek. A fejedelem felismerve ezt a helyzetet, ebben az évben három szenátusi ülést is tartott, majd a trencsényi csatavesztést követően összehívta Patakra az országgyűlést, miközben folytatva a tárgyalásait, igyekezve a magyar konföderáció pozícióit úgy stabilizál-

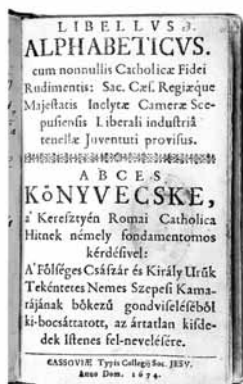
azokat a modernizációs eredményeket, amelyeket a szabadságharc kiharcolt, például vallásszabadságot, közteherviselést, valamint biztosítják a jobbágykatonák szabadságát.

II. Rákóczi Ferenc külpolitikájának két jelentős vonatkozását emelte ki *Köpeczi Béla* professzor. Hangsúlyozta, hogy XIV. Lajos Franciaországa támogat-

Jobbra:
II. Rákóczi
Ferenc;
László Fülöp
1896-ban
készített fest-
ménye
– MNM
Rákóczi
Múzeuma,
Sárospatak

Fotók: Váradi
László

II. Rákóczi
Ferenc első
ábécéskönyve,
benne a gyermek
Rákóczi
firikálásával –
Kassa, 1674.

ni, hogy kitartsanak az európai béketárgyalásokig. 1708 diplomáciai eredményei jelentősek – mutatott rá *R. Várkonyi Ágnes*. A fejedelem ismét biztosítékot kapott például az angol kormány részéről arra, hogy a garanciális béke mellett foglalnak állást, s közvetítik Rákóczi és a császári udvar tárgyalásait. Ez volt a feltétele, hogy elismerik mind-

ta a szabadságharcot anyagilag és diplomáciailag, sőt, ha lehetett, katonailag is. A másik vonatkozásban jelentős Rákóczi kapcsolatteremtése I. Péter cárral, akivel megkötötte az ún. Varsói Szerződést, amelyet *Bercsényi Miklós* írt alá. Ami a Béccsel való kapcsolatokat illeti, Rákóczi – noha próbált tárgyalni az udvarral – elsősorban Erdély miatt nem ért el eredményt. Erdélyt ugyanis Bécs fontos támaszpontnak tartotta a török elleni harcokban, s ezért katonailag ellenőrizni akarta, s Rákóczit nem fogadta el Erdély fejedelmének.

Rákóczi külpolitikáját a francia udvarral való kapcsolat s az I. Péterrel kötött szerződés határozta meg. Franciaországból nézve Rákóczi szabadságharca a spanyol örökösödési háború részeként jelentkezett. Az északi háborúban a cárral való kapcsolatát tekintve külpolitikájának periférikus szerepe volt. Előadásában *Köpeczi* professzor Rákóczi 1722-25 között írt *Értekezés a hatalomról* című írását méltatva megállapította, hogy az nemzetközi szempontból is jelentős mű. Rákóczi a Biblia alapján – a Habsburgokra gondolva – elfogadja a nép ellenállási jogát a zsarnoksággal szemben, ugyanakkor hangsúlyozva a néppel való egyetértést, s igyekszik visszatérni a magyar hagyományokra. Megemlíti *Szent István Intelmeit*, illetve az *Aranybullát*, amelyeket a néppel való egyetértés jeleként mutat be. ■

Műemléki-régészeti értékeink nyomában:

Időutazás a föld mélyébe

A Védési Osztály rovata ezúttal egy több ezer éves időutazásra hívja meg az Örökség olvasóit Vésztőre, a Mágori-domb belsejébe. Ellátogatunk a vésztői Kossuth u. 81. szám alá is, egy példásan helyreállított népi lakóházhoz, amelyet mint a 19. század végi mezővárosi paraszti építészet reprezentatív alkotását 2004-ben helyezettünk műemléki védelem alá.

Vésztő – Mágori-domb, őskori tell település, Árpád-kori monostor

NAGY LEVENTE

Vésztőtől 5 km-re nyugatra, a Holt-Sebes-Körös bal partján, a folyó kanyarulata által három oldalról körbefogott, kb. 13 hektárnyi területen két halomszerű kiemelkedés áll közvetlenül egymás mellett, amelyek eredetileg egyetlen őskori *tell* településhez tartoztak. A nagy kiterjedésű, árokkal körülvett, mintegy 150 m hosszú, 100 m széles nagyságú tell (több településrétegből álló mesterséges domb) a Kárpát-medence legmagasabb ilyen jellegű településhalmának dombjának számít. Az 1968-ban, 1972-76-ban, valamint 1986-ban a tell északi és nyugati részén folytatott ásások során mintegy 4000 év több mint 7 méter magasságban egymásra rakódott rétegeit lehetett megfigyelni.

A természetvédelmi területen fekvő domb és környezete Vésztő község lakói, különösen *Komáromi Gábor* csaknem 40 éve tartó emberfeletti erőfeszítéseinek, áldozatkész munkájának köszönhetően Magyarország egyik legkülönlegesebb történeti és régészeti bemutatóhelyévé vált. A Mágori-domb kettős kúpjának bal oldali dombjában, a *gróf Wenckheim Ferenc* által 1810-1812-ben épített borospincében 1980 óta a hely történetét bemutató kis kiállítás látható. Mi azonban először jobb oldali dombot vesszük szemügyre, ahol egy egész Európában egyedülálló őskori pincemúzeum épült a *Makkay János* által vezetett 1986. évi ásítás nagyközönség számára bemutatott szelvényével, ahol eredetiben tanulmányozhatók az évezredek során egymásra épült települések és temetkezések maradványai. Kezdjük el most időutazásunkat a domb belsejében!

Kr. e. 6. évezred: a település legalsó rétegei (640-727 cm mélységben) a középső újkőkorban megjelenő Szakálháti kultúrához tartoznak (de ennél korábbi, vagyis a kora újkőkori Körös-kultúrához és a középső újkőkori Alföldi Vonaldíszes Kerámia kultúrájához tartozó cserepek is előkerültek az ásások alkalmával). A pincemúzeum szelvényének legmélyén kivehetők a Szakálháti kultúra házainak vörösrétegei nyomai, az egyik házhely alatt építési áldozati gödörrel, illetve a korszakra jellemző formájú gabonatarló edénnyel.

Kr. e. 5. évezred első fele: a késő újkőkorban (Kr. e. 5. évezred első fele) a Tiszai kultúra embere épített újabb házakat a korábbi házak helyére (a tiszai rétegek 3-5 m-es mélységben kerültek elő). A tell északnyugati részén, egy 120 m² nagyságú felület egyik rétegében *Hegedűs Katalin* ásásai során elő-

került egy olyan kéthelyiséges ház is, amelynek omladékában számos más kultikus célokat szolgáló tárgy mellett egy eredetileg 80 cm magas, trónon ülő nőt ábrázoló agyagszobor karpereces karjainak, lábainak és arcának bekarcolt és festett díszítésű töredékei kerültek elő. Lehetséges, hogy a töredé-

Az újkőkori idol rekonstrukciója

Fotók: a szerző

kek a Szegvár-tűzkövesi trónuson ülő szobrocskákhoz hasonlóan szintén egy ülő istennőt ábrázoló idолhoz tartoztak (ebben az esetben ez a 80 cm magasságú szobor a szegvári idолoknál jóval nagyobb méretű volt). Egy másik rekonstrukciós javaslat szerint a töredékeket – a Hódmezővásárhely-kökénydombi ún. Vénuszokhoz hasonlóan – egy ülő nő alakú nagy méretű edényként lehetne kiegészíteni, amelyben talán a „termékenység-istennő” által védelt vetőmagokat tartottak. Az újkőkori házi-zenékly leletei a híres agyagszobor egyik lehetséges rekonstrukciójával együtt a Wenckheim-pincében berendezett múzeumban látható.

Az ásások során talált 55 temetkezés közül 30 az újkőkorbba tartozott, az egyik bemutatott sír anya és gyermeke csontjaival majdnem a szelvény alján, a metszettel mellett látható. A sírok több mint felében fakoporsót és vörös testfestés nyomait is meg lehetett figyelni, több halott kezeinek állása alapján felmerült az a lehetőség is, hogy arcukat halotti maszk takarta el.

Kr. e. 5. évezred második fele – 4. évezred első fele: a Tiszai kultúra virágzó településének egy tűzvész vetett véget, amely után – még az újkőkor vége előtt – lakói elhagyták, de évszázadokkal később, a kora rézkori Tiszapolgári és a középső rézkori Bodrogkeresztúri kultúra idején újra megtelepedtek itt emberek. Az őskori pincemúzeumban bemutatásra került két kora rézkori ház omladéka az egyik padló alatt elhelyezett, összetört csőtálpas tálból és hat kandisznó-állkapocsból álló építési áldozat maradványaival együtt.

A Tiszapolgári kultúra későbbi időszakában a dombnak ez a része már temető volt, a 20 feltárt rézkori sír közül néhány gazdag mellékletanyagot (pl. 12 edényt, illetve 202 kőből készült gyöngyöt) is tartalmazott. A rézkori sírok jellegzetes mellékleteinek számító magas csőtálpas tálak egyike az őskori kiállítóhely bejáratával szemben meghagyott, zsugorítva eltemetett halott mellett hever. A kora rézkori házmok mögött, hátrébb, a szelvény belsejében a Bodrogkeresztúri kultúra edényei és mélyre ásott gödre láthatók.

Kr. e. 2. évezred első harmada: a késő rézkor és a kora bronzkor idején újra lakatlan volt a domb, amelynek legkésőbbi őskori rétegei mintegy 1-2 m mélységben a középső bronzkori Gyulavarsándi kultúra idejére keltezhetők. Az egyik tűzvész során elpusztult bronzkori ház pítési, illetve vörösre égett pusztulási rétegei egy hatalmas tárolóedény társaságában láthatók a pincemúzeum északi sarkában. Ehhez a periódushoz tartozik egy kiemelkedő lelet, a Mágori-domb déli részéről előkerült agyag kocsimodell.

Kr. u. 11-14. század: a középső bronzkori tell-kultúrák virágzása után mintegy két és félezer évig ismét lakatlan volt a domb, amelynek déli részén a 11-12. században az 1046. évi pogánylázadásról elhíresült, nagy hatalmú Vata békési tőzsfő nemzetsége, a Csolt-nemzetség építtetett magának kőből és téglából monostort. Ennek maradványait az őskori pincemúzeummal szemben magasodó kis domb déli oldalán 1970-1978 között *Jubász Irén* vezetésével feltárták, majd 1979-1982-ben konzerválták és bemutatták.

A középkori műemlékegyüttes legrégebbi épülete, egy 11. századi kerek templom téglalap alakú előcsarnokkal a későbbi kolostorudvar területén került elő, a templom körüli temető egyik sírjában egy ékköves díszítésű arany fülbevalóra bukkantak. A kerek templom pusztulása után tőle északra épült fel egy román stílusjegyeket mutató egyhajós, félköríves szentélyzáródású templom. A megbolygatott templom körüli temetőből származik az a két bizánci stílusú ereklyetartó mellkereszt is, amelyeket a Magyar Nemzeti Múzeum, illetve a gyulai Érkel Ferenc Múzeum őriz. A második templom szentélyének falába a korábbi kerektemplom több követ is beleépítették. A köveken helyenként – szerencsés módon – 11. századi bizánci stílusú freskőtöredékek maradtak meg, amelyek eredetileg a kerektemplom belsejét díszítették. A falfestménymaradványok közül figyelmet érdemel egy férfiarc részletét, valamint egy ruharedőt ábrázoló töredék. Valamikor a 12-13. század folyamán a korábbi templomot háromhajós, nyújtott szentélyfalas, sekrestyés kolostortemplommá bővítették, majd a nyugati oldalon két hatalmas torony épült előcsarnokkal és kegyúri karzattal. A templom déli szomszédságában egy ismeretlen rend szerzetesei (valószínűleg bencések) építettek kolostort. A kerengő körül 11 helyiség állt, a kolostorudvar északnyugati sarkában 9 m mély téglabéléses kutat tártak fel. A keleti oldal egyik helyiségében egy családi temetkezőhely, négy felnőtt, öt gyerek és egy csecsemő kriptaszerűen kiképzett téglasíriai kerültek elő. A kolostor épületén kívül a közelben további gazdasági épületek álltak, a déli oldalon egy védőtető alatt bemutatott kétosztatú kenyérsütő kemence, valamint a kolostort körülvevő kerítésfal maradványai kerültek elő. 1222-ből származik a kolostor apátjának első írásos említése. Az apátságra vonatkozó legkésőbbi, 1357-ben, 1364-ben és 1383-ban kiadott oklevelek szerint a kolostor urai továbbra is a Csolt nemzetség tagjai voltak, a nemzetséget azonban ekkoriban egy Ábrahám nevű családtag után már Ábrányiaknak (Ábrahámfiaknak) nevezték.

A 14. század után a nagy múltú monostor neve eltűnt a forrásokból, a fokozatosan lakatlanná váló épületegyüttes lassú romlásnak indult. 1733-ban még látták a kolostortemplom két égnel meredő tornyát, a legnagyobb pusztítás azonban minden bizonnyal a Wenckheim-pince építésekor következett be, megsemmisítve számos őskori réteget és a kolostortemplom egy részét. A borospincében működő kis kiállításon a tell településen előkerült, de az őskori pincemúzeumban nem bemutatott objektumok és leletek mellett a monostor makettjét és 12. századi kőfaragványait lehet megtekinteni. A köemlékek közül kiemelkedik egy 1100 körül készült latin feliratos kőtábla és egy fonatos palmettával és turbános férfifejjel díszített párkánytöredék a bazilikából. A palmeta-, rozetta- és állatábrázolásos kockaoszlopfelek az egykori kerengőt díszítették.

A Mágori-domb közelében, néhány perces sétával megközelíthető látnivaló egy ágasfás-szelemenes, tapasztott falú pákásztanya, valamint a Magyarországon ritkaságnak számító újkőkori lakóház-rekonstrukció, az adott kort idéző berendezési és használati tárgyakkal. A történelmi emlékhely szerves része – és egyben időutazásunk utolsó, 20. századi állomása – a népi írók szoborparkja, ahol a két világháború között nehéz sorban élő alföldi emberek életét megörökítő írók, költők, tudósok, köztük a gyerekkorát Vésztőn töltő Sinka István portréi láthatók. ■

Vésztő, Kossuth Lajos u. 81, népi lakóház

Vésztő vidéke a 19. századig szinte egybefüggő nádas, mocsaras, zsombékos, vízjárta terület volt egészen Nagyváradig, a Sebes-Körös a település mai belterületén haladt át. A folyószabályozást követően létrejövő szárazulatokon folytatott mezőgazdasági termelés és állattenyésztés lehetővé tette a település gazdagodását, fő utcájában módos gazdagparaszti porták sora alakult ki. Ezek közé tartozik a 2004-ben műemlékké nyilvánított nagy méretű alföldi gazdaház. A háromsztatú, két szobából és konyhából álló épület udvari homlokzatán széles, falazott mellvédes tornác fut végig. A lakórész mögött nyílik a pincelejáró és a padlásfeljáró, az utcai szobában visszaépítették az egykori kemencét.

Az épület falazata vegyes (vályog és tégl), tapasztott és fehérre meszelt. Legkiemelkedőbb műemléki értéke a vakolatdíszes főhomlokzat, szép példája a paraszti hagyományokkal ötvöződött klasszicizáló eklektika kisvárosi megjelenésének. Az ablakok fölött íves szemöldökpárkányok pilasztereit női fejcskével díszítették, a homlokzat kváderkő sorokat utánzó sávós vakolatdíszű, lábazatát barnára festették. Az oromzaton a kerek padláslyuk keretezett, ez alatt látható a ház római számokkal jelzett építési dátuma, 1896. Az mellvédes, téglaoszlopos tornác padozatát négyzetes téglá burkolja, az oszlopok pilérfejeit egyszerű vakolatdísz jelzi. Az udvari hom-

lokzaton szerény keretezésű, kétrétegű ablakok vannak, a lakóházhoz soros elrendezésben kamra, magtár, füstölő, kocsiszín és ólak csatlakoznak.

Az épület ma látható jellegét a műemlékvédelmi elveknek megfelelő helyreállítás révén nyerte el, melynek során több későbbi bővítmenyt elbontottak, az épület eredeti jellegét megváltoztató átalakításokat megszüntették. A felújítás alkalmával nemcsak az eredeti állapot visszaállítására, hanem a korszerű lakásigényeknek megfelelő belső átalakításra törekedtek. A konyhát a mai életigényeknek megfelelően alakították ki (a kamrából és a magtárból dolgozó- és fürdőszobát hoztak létre), anélkül, hogy eredeti külső megjelenése változott volna.

A mezővárosi, polgárosuló paraszti építészet emlékei sokáig elkerültek a műemlékvédelem figyelmét, holott a városias kialakítású lakóházak a klasszicizáló-eklektikus népi építészet értékes, műemléki védelemre méltó képviselői.

A vésztői védett régészeti lelőhely leírása *Hegedűs Katalin, Jubász Irén és Makkay János*, a népi lakóház védési dokumentációja *Jékely Berta* kutatásai alapján készült. Az *Örökség* 2008/5. számában jelent meg a hír, hogy Komáromi Gábor, a vésztő-mágori történelmi emlékpark vezetője a kiállítóhely kialakítása és népszerűsítése érdekében végzett fáradhatatlan munkájáért a Műemléki Világnap alkalmából Schönvisner István-emlékéremben részesült. ■

A KÖN – székelgyföldön

Idén a sepsiszentgyörgyi Székely Nemzeti Múzeum is csatlakozott a Kulturális Örökség Napjai rendezvénysorozathoz. A múzeum két-napos rendezvényt tartott, melynek középpontjában a Kós Károly tervezte kovácsoltvas korlát és múzeumi címert ábrázoló mozaik állt. Emellett előadásokat is szerveztünk régészeti, illetve művészettörténeti témában. A folyamatos tárlatvezetés mellett a városi cserkészszövetség tagjai Kós-épületeket bemutató sétán vezették végig az érdeklődőket, mindkét nap.

Szombaton és vasárnap mintegy száz-száz látogatója volt a múzeumnak, főként a korlátavató iránt érdeklődtek. A cserkészek sétáján – az eső ellenére – körülbelül tucatnyi ember vett részt.

A cserkészek arról számoltak be, hogy a látogatók élvezték a sétát, a gyönyörű Kós-épületek megtekintését. Azt javasolták, jövőre ne kétóránként, hanem ritkábban legyen tárlatvezetés, és érdemes a városban található összes Kós-épületet végigjárni. Az alkalomra saját szórólapot nyomtattunk. A Pesti Est erre az alkalomra készült különszámát is elkapkodták. Javasolom, hogy jövőre lehetőség szerint küldjenek több plakátot, hogy minél szélesebb körben lehessen meghirdetni az eseményt. Idén a város főbb helyeire, könyvtárba, könyvárúháza, kávézóba és az összes iskolába vittünk plakátot és szórólapot, valamint meghirdettük az egész erdélyi nyomtatott és elektronikus sajtóban is (beleértve az internetes portálokat is).

Balra:
Vésztő,
Kossuth u. 81.

Erdős Zsófia

Házunktája történelem

A MOB fiatal gárdájának munkásságáról – III.

ÉRI ISTVÁN

Gerevich Tibor szívós erőfeszítéseinek következtében az egyébként országosan rendkívüli szigorú létszámkorlátozás ellenére 1935-38 között a MOB tudományos szakembereinek száma megduplázódott. Meg is fiatalodott a gárda. Az 1934-ben *Szőnyi Ottó* előadói helyére került *Genthon István* kor- és rangidősként a 31. életévében járt. Az újak első, rendszeres (ÁDOB) fizetéssel járó munkahelyüket huszas éveik második felében foglalták el: *Nagy Zoltán* 1935-ben 27, *Dercsényi Dezső* 1936-ban 26, *Pálinkás László* 1938-ban 29, *Csabai István* ugyanakkor 26 évesen.

Azt hihetnénk, hogy a fiatalok elsősorban a terepen fejtették ki áldásos működésüket. Hiszen az esztergomi és a visegrádi királyi paloták romjai – véletlenszerűen – éppen a Gerevich-éra kezdetén, 1934/35 fordulóján kerültek napvilágra! Hamarosan – 1936-ban – a közelgő 38-as évfordulóra tekintettel hozzá kellett látni a székesfehérvári királyi bazilika falmaradványainak feltárásához. Majd rövidesen a trianoni határokon túli kassai és kolozsvári műemlékek állapota jelentett elkerülhetetlen konzerváló/restauráló feladatokat.

Nem így történt. Jóllehet a fiatalok is meg-megjelenhettek a mind nagyobb szabásúvá váló ásatási, majd helyreállítási munkálatok helyszínén, az irányítás az „öregek” kezében volt. (*Lux Kálmán, Schbulek János*). Külsősként fiatalabb építészek is megbízáshoz juthattak (*Rados Jenő, Lux Géza, Alaxa Kálmán, Várnai Dezső*). Milyen szerepet szánhatott tehát Gerevich művészet-történész tanítványainak, akiket – doktori disszertációjuk témaválasztása alapján is – tudatosan igyekezett a műemlékvédelem felé irányítani?

A magyarázat egy 1931-ben leírt, A magyar történetírás új útjai című kötetben megjelent Gerevich-mondatban rejlik: „A rendszeres műemlékfelvétel még mindig az éjszaka bomlályában késik, ami a magyar művészet-történetnek egyik legfájóbb pontja.” A műemléki topográfia elkészítését szánta tehát az elnök úr a fiatal generáció fő feladatának. Hivatalba lépésekor ennek támogatására igyekezett a MOB akkor még működő albizottságát rávenni. Egy jelentése szerint akkor 43 kutató vállalkozott önzetlenül az „eddig megjelent műemléki irodalom” feldolgozására. A kezdeményezés azonban hamvába holt. Dercsényi Dezső félévszázaddal későbbi beszámolója szerint: egyedül Genthon István vállalkozott megszállottként és fáradhatatlanul erre a sziszifuszi munkára. Munkába állásakor készített tervezetét tüzzel-vassal igyekezett megvalósítani. Dercsényi idézi Genthon munkájának mérhető adatait: 7100 szakkönyvet, illetve folyóirat-évfolyamot cédlázott ki, 1500 települést keresett fel személyesen, kb. 1000 amatőr adatszolgáltatóval levelezett! Munkájának egyik eredménye a MOB addig nem túl gazdag gyűjteményeinek gyarapodása lett. Egy 1942-es adat szerint 10 000 fotónegatíva, 27 000 fényképfelvételre, 9000

kötetesre növekedett a gyűjtemény. A tervtári rajzanyag ekkor még nem került pontos nyilvántartásba, de 20 000-nél többet számlált.

A topográfiai munkában természetesen résztvettek, ha nem is túlzott mértékben a MOB-ba évről-évre szép sorban egymás után bekerült fiatalok. Nyilvánvaló volt azonban, hogy Genthon nélkül a máig befejezetlennek mondható topográfiai adatgyűjtés az általa diktált hatalmas kezdeti tempó nélkül sehol sem lenne! Genthon István – a római útját figyelembevéve – mindössze hét esztendőn át töltötte be a MOB tudományos előadói tisztségét. A topográfiai adatgyűjtés és később már főleg a feldolgozás, megjelentetés – kiterjedt más jellegű tudományos tevékenysége mellett – haláláig foglalkoztatta. (Pályafutása 1945 márciusától a Szépművészeti Múzeumhoz kötötte. Előbb főigazgató, 1948-tól osztályvezető volt. 1969 januárjában nyugdíjazták, május 30-án a Régészeti és Művészettörténeti Társulat egri vándorgyűlésén érte a váratlan halál.)

A fiatalok közül Dercsényi Dezső állt elő 1936 nyarán egy másik, szintén topográfiai jellegű adatgyűjtő-tervezettel. Ő az Árpád-kori kőfaragványok számbavételére tett javaslatot. A somogyvári apátságról készült disszertációja során már korábban tapasztalta, hogy nemcsak a műemlékek, hanem azok bontásakor, pusztulásakor részben széthordott, részben a múzeumok kevésbé megbecsült gyűjteményeibe került, de többnyire gondozatlanul kallódó faragványok felmérése, katalogizálása és főleg gondos megőrzése, bemutatása mennyire fontos. Dercsényi előterjesztése annak idején „ad acta” került ugyan, de a köemlékek gondozása, bemutatása lassanként számos múzeumunkban, egyházi gyűjteményekben polgárjogot nyert. Az ő működéséhez köthető az 1938-ban létrehozott székesfehérvári, majd az 50-es évek a pécsi székesegyház melletti kőtarak felépítése, bemutatása.

Dercsényi Dezső – váltakozó munkahelyeken eltöltött – negyven éven tartó műemlékes tevékenységéből alig több, mint tíz egynehány esztendő esik a Gerevich-korszakra. 1945 nyaratól ő lett a MOB tudományos titkára. Szakmai munkásságát, akárcsak Genthonét, másutt már megfelelő módon értékelték. E helyen elég csak arra utalni, hogy mind idehaza, mind külföldön a nevéhez köthető a magyar műemlékvédelem rangjához méltó elismertsége. Az elért eredményekhez sokban hozzájárult a műemléki törvényalkotásban játszott szerepe. Az 1942-ben benyújtott, az akkor legkorszerűbb olasz műemléki törvényt figyelembe vevő javaslat a háborús időszak következményeként futott zátonyra. Majd az 1946-os, nagyjából azonos szövegezésű tervezet, jóllehet az anyaggal a társminisztériumok már behatóan foglalkoztak, a „fordulat éve” előszele „ad acta” tétette. Így aztán a 13/1949 évi törvényerejű rendelet műemléki részében találkozhatunk vele újra.

Genthon István és Dercsényi Dezső pályafutása – az utóbbi különösen – elválaszthatatlanul a hazai műemlékügyhöz kötődött. Gerevich másik három kiválasztottjának életútja más-más irányba fordult. Igaz, ebben sajnálatosan nagy szerep jutott a történelem eseményeinek is. Nagy Zoltán, Pálinkás László, Csabai István MOB-beli tevékenységéről a szakma történetében alig esik szó. A következő rész az ő munkásságukat kívánja felvázolni. ■

Székelyföldi napló 3.

De miért éppen Bikfalva?

VÁRALLYAY RÉKA

Mert valahol el kell kezdeni a háromszéki kúriák védelmét, az egykori rendtartó székely falu szerkezetének, régi épületeinek tudatos megőrzését. Bikfalva pedig tökéletesen alkalmas erre, hiszen erdélyi viszonylatban ebben a kis faluban található a legtöbb kisenemesi udvarház, és ami több, a telkek elrendezése is a „régí”. Sőt, a település egykori szabad levegője még most is érezhető. S hogy honnan jön ez a szabadság?

Bikfalvára, mint Háromszék és Barcaság határán fekvő kiemelt határvédő településére, több elsőrendű (primor) és másodrendű (lófő) székely nemestelepítettek, akik határvédő katonai szolgálatukért székelyföldi viszonylatban jelentős birtokokat, jogokat, és ami a legfőbb, teljes adómentességet kaptak. A hadviselő székelyek 1614-es, Bethlen Gábor féle összeírásából kiderül, hogy a falu több, mint 95 százaléka szabad jogállású székely nemes katonatiszt volt, a feudális függőségben élő réteg (jobbágy, szolga, zsellér) pedig mindössze a népesség 44 százalékát tette ki.

A letelepedett katonák egy-két hektáros kényelmes telken építhették fel udvarházukat és a hozzá tartozó gazdasági épületeket a falu központjában. Az udvarházak nem méretükkel hívták fel magukra a figyelmet, hanem azzal, hogy kőből épültek, méltóságos, díszes kőkapuk vezettek telkükre, és az épületek hosszanti homlokzatához barokkos ívű oromzattal koronázott kőtornác tartozott elmaradhatatlanul. Az elmúlt évek falkutatásai alapján kezd az is körvonalazódni, hogy az udvarházak homlokzatait több színű festéssel is díszítették. A ma is álló bikfalvi udvarházak jelenlegi formájukat a 18-19. században nyerték el. Egészen sajátos formavilágukat befolyásolta a Székelyföldön oly sokáig élő, majd a népművészetben tovább virágzó késő reneszánsz és barokk művészet. Így gyakran a 18. században még a virágos reneszánsz utóhajtásaival díszítették a homlokzatokat, vagy a 19. század eleji toldásokat barokk modorban készítették.

A háromszéki kúriák varázslatos világát, melyben Bikfalva különálló gazdag színterületet jelent, már a 20. század elején felfedezték. *Gödri Ferenc* sepsiszentgyörgyi rajztanár *Kós Károllyal* együtt járta Háromszéket, bikfalvi fotóikat a Székely Nemzeti Múzeum őrzi. *Kós Károly: Séta bölcsőbelyem körül* című munkájában közül is ebből a sorozatból fényképeket. A bikfalvi kúriákat összefoglalóan bemutató nagyobb terjedelmű cikket *Kónya Adám*, a Székely Nemzeti Múzeum nyugalmazott igazgatója írta a múzeum *Aluta* című évkönyvének 1974-75-ös számában. A sok fotó mellett – melyek értékét sajnos az idő egyre növeli –, több, mint 20 kúria tömegvázlatát és alaprajzát készítette el, tipologizálva az ud-

varházakat. Sajnos, az akkori rendszer nem tette lehetővé a nemesi épületek védelmét – sőt egyes településeken mindent megtettek elpusztításukért – így a további bikfalvi kutatásokkal, értékeléssel meg kellett várni a rendszerváltást. A kilencvenes évek közepén, a már sokat emlegetett erdélyi magyarlakta települések komplex értékelésének mintafalujául különleges épített öröksége miatt épp Bikfalvát választották. *Sebestyén József*nek köszönhetően a sepsiszentgyörgyi Keőpeczi Sebestyén József Múemlékvédő Társasággal karöltve 1996-ban elindulhatott a program. A falut bejárták, és a jelentősebb épületekről adatlap és fekete-fehér fotódokumentáció készült. (A fényképeket az akkori OMvH hívta elő.) *Fekete Márta* elkészítette a település térképét, bejelölve rajta az udvarházakat, jelentősebb népi lakóházakat. Több kúriáról építészeti felmérés is készült a budapesti majd a kolozsvári Műszaki Egyetem építészhallgatóinak nyári gyakorlat keretében. A nagy lendületet azonban sajnos nem követte az anyag hasznosítása, legfeljebb annyira, hogy a megyei műemléklistára a bikfalvi udvarházak közül hat épület felkerült. A felmérést végzők pedig többnyire csak kívülről írták le a kúriákat, házakat, gazdaság épületeket, így nagyon sok fontos információ – és a datálást alapvetően meghatározó részlet – nem derült ki az objektumokról. Miután a legutóbbi cikkben említett falukép-védelmi támogatást sikerült megszerezni a Kovászna Megyei Tanácstól, szükségesnek látszott az inventarizáció kiegészítése is. Ezért idén nyáron, a Porta Speciosa Egyesület segítségével, összesen nyolc magyarországi és erdélyi egyetem és középiskola hallgatóinak részvételével – az NKA, az Építés Fejlesztéséért Alapítvány és az ELTE Rektori Hivatalának anyagi támogatásával – értékelmérő tábor szerveztünk a faluba. A budapesti és kolozsvári művészettörténész hallgatók három fős csoportokra osztva járták be Bikfalvát, kiegészítették a 12 éve készült adatlapokat, és újabb épületeket is leltárba vettek. Feladatuk kapták, hogy menjenek be az épületekbe, és minél többet tudjanak meg a tulajdonosoktól az épület egykori állapotáról, átépítéseiről. Ennek eredményeképpen kiderült, hogy Bikfalva

„Az udvarházak nem méretükkel hívták fel magukra a figyelmet, hanem azzal, hogy kőből épültek, méltóságos, díszes kőkapuk vezettek telkükre, és az épületek hosszanti homlokzatához barokkos ívű oromzattal koronázott kőtornác tartozott elmaradhatatlanul.”

„A ma is álló bikfalvi udvarházak jelenlegi formájukat a 18-19. században nyerték el. Egészen sajátos formavilágukat befolyásolta a Székelyföldön oly sokáig élő, majd a népművészetben tovább virágzó késő reneszánsz és barokk művészet.“

A fotókat a szerző készítette.

tele van 18. századi lakóházzal, sok a feliratos gerenda is – némely házban több is jelzi az építési periódusokat – így van mit védeni! Az építészhallgatók egy része felmérte a nagyon értékes temetőt, tipologizálva a síremlékeket, a másik két csapat pedig a falu jellegzetes típusházairól készített építészeti felmérést. Így kétosztatú zsindeyes boronaházról (zsellérházról), háromosztatú, oldaltornácós népi lakóházzal, kívülről szecessziós motívumokkal díszített, de a feliratos gerenda szerint 1785-ben épült, az eredeti fedélszéket őrző háromosztatú kőházzal és gazdasági épületeiről, a 19. század elején épült boronafalú Komán-kúriáról (melynek rossz állapota is indokolta az építészeti felmérést), és a feltehetően középkori alapokon álló, 1801-es bádogzászlócskát viselő Vén-Abrahám-kúriáról.

A tábor végén gyors kiállítást is rendeztünk a falubelieknek. Azért volt gyors, mert egy délután alatt raktuk össze a kb. húsz tabló anyagát. A legszebb fotókat nyomtattuk ki, és az építészeti felmérések másolatával próbáltuk meggyőzni a falubelieket, hogy kicsoda értékeket tartanak a kezükben. Sajnos a zuhogó eső kicsit „közbeszólt“, így kevesen jöttek el a helybeliek közül, viszont az érintettek – akiknek a házat napokon keresztül mértük, vagy az unokájuk csatlakozott az építészhallgatók csapatához – mind ott voltak. Sőt, a polgármester úr is megítélt minket a jelenlétével, és természetesen mindent megígért... Az anyag összegyűlt, de most jön a neheze. Még az ősz folyamán – ami rohamosan telik – minden épületre szeretnénk a tulajdonosok kezébe adható kezelési tervet összeállítani, a település egészére pedig nagyon részletes rendezési terv készül, amelyet jogi magaslatoakra is emelünk. Mert közelednek ám a brassói befektetők, akik wellness-fitness szállodákkal kecsegtetik a 300 fős falucskát. Mindezek mellett, a legfontosabb, a tulajdonosok bevonása a tervezett falukép-védelmi értékőrző programba. Ha a mezei munkálatok –

most aktuálisan pityóka- és káposztaszedés – véget érnek, a hosszú őszi esték, vagy az istentisztelet utáni fél órák kiváló lehetőséget nyújtanak arra, hogy előadások vagy egy közös borozás keretében elbeszélgessünk mindezekről. Sőt, ha sikerülne a tulajdonosok minimális anyagi támogatását is megoldani, akkor még nagyobb hitele lenne a szavunknak. (Sajnos erre már én is rájöttem.) Novemberben szeretnénk egy nagy kiállítással is felhívni a falubeliek figyelmét a régi házak megőrzendő értékeire, melyet a terveink szerint egy-két napos tanácskozással is összekötnénk – várva erre helyi és magyarországi szakembereket egyaránt. No, de egyelőre ennyit Bikfalváról. ■

Kapolcsi Bűvészeti Napok

2008. július 25. – augusztus 3.

'ÖnTevékeny' kulturális fesztivál. Így indult az idén, és sokáig kétséges is volt, hogy a huszadik Kapolcsi Művészetek Völgyét sikerül-e megrendezni, és hogy mi, a Kulturális Örökségvédelmi Hivatal jól bevált csapata, jelen lehetünk-e programjainkkal. Végül a szokásos költségvetés töredékéből bár, de létrejött egy rendhagyó Völgyfesztivál, a Kapolcsi Bűvészeti Napok, ahol immáron ötödször nyújthatunk izéltőt hazánk épített és tárgyi örökségének gazdag tárházából a kulturális örökségünk iránt fogékony nagyközönségnek.

Eredményesen zártuk azt a tíz napot, ahol művészettörténeti gyermek-játszóházon, falutekergőkön, bortúrákon, filmvetítéseken és kiállításokon túl elérkezhetett az a pillanat is, amikor befejeződtek a pulai Szent Ilona templomrom állagmegóvó munkálatai. A középkori, az erdő által már teljesen benőtt templomromot pálos szentmise keretében méltóképpen ünnepeltünk meg. Az állagmegóvás a veszprémi műemlékfenntartó technikus diákokat dícséri, ők tisztították meg a romot. Ennek, és Pálos Útjainknak különös aktualitását adta, hogy az egyetlen magyar alapítású szerzetesrend az idén ünnepli pápai elismerésének 700. évfordulóját, valamint az is, hogy Pula és Nagyvázsöny határaitban

két pálos kolostorrom is található. A romokhoz pálos szerzetesek kísérték bennünket és meséltek a rend történetéről, mindennapjairól.

Újdonság volt még az idén az első műemlékem.hu verseny és találkozó, amelynek keretében a hét völgyfalu (Kapolcs, Monostorapáti, Nagyvázsöny, Öcs, Pula, Taliándörögd, Vigántpetend) összes műemlékét GPS segítségével kutathatták fel az egész nap túrázó játékosok.

A kapolcsi Kuthy kastélyban berendezett kiállítások ismét új, eddig Kapolcon még be nem mutatott területekre kalauzolták az idén mintegy ötvenezer völgyzarándokot. A magyar kertkultúra emlékei mellett, harangtörténeti, Balaton-felvidéki végvárainkat bemutató és határon túli magyar falvak építészeti értékeinek felméréséről készített tablókra csodálkozhatott rá a hozzánk betérő vendég.

A Völgybarátok és Völgyszervezők (így mi is!) egyaránt bíznak benne, hogy jövőre megünnepelhetjük a huszadik, jubileumi – hagyományos értelemben vett – Művészetek Völgye Fesztivált, amely azon kevés és még élő összművészeti fesztiváljaink közzé tartozik, ahol a „kultúra Don Quijotéi“ minden évben találkozhatnak régi és új közönségükkel.

Bagdány Judit

A Váci utca az Eskü (Március 15.) tér felől – az 1890-es években, háttérben a régi Városháza. A kép jobb szélén félig látható ház ma is áll a Régposta utca sarkán. Ismeretlen fényképész felvétele.

KRÚDY A RÉGI PESTRŐL

„...A szent belynek közelében fedeztem fel őket, amelyet ezidőben közönségesen Barátok terének neveztek, rajta áll az egyemeletes Atbenaeum, barokk stílusban, mintba nem is kiült fenekű, görnyedt vállú és esernyős öreg bírlapírók botorkáznának be döngő kapualjába, hanem aranyarkantyús vutézék hölgyeikkel... A tőszomszédban a magyar királyi kúria, amelyet Jókai Móric örökölt meg a Kárpáthy Zoltán-ban. Ezen a téren, Pest szívében keresztül kellett járni mindenkinek, aki számított valamit a városban.” (Krúdy Gyula: Utolsó szivar az Arabs szürkénél.)

Fotó: Klósz György

A Hal tér egy részlete. A századforduló idején beépült; 1895 körül

Fotó: Klósz György

A Gizella (Vörösmarty) tér 1890 körül; szemben a Pesti Magyar Kereskedelmi Bank akkori székháza (1900-as években átépülve a Gerbaud-ház)

Fotó: Klósz György

A Kecskeméti utca a Calvin (Kálvin) tér felől; 1895 körül